

EX.PO AUS

Extension of Potentiality
of Adriatic UNESCO sites

EX.PO AUS

Zgjerimi i zbulimeve potencijale te Adriatikut te mbrojtura nga UNESCO

Projekti është i sufinansuar
me mjetet e bashkësisë Europiane,
Instrument për ndihmën
paraprake

Aktivitetet projektuese
i ka zbatuar Prefektura
e Istres – Regione

Zgjerimi i zbulimeve
potencijale te
Adriatikut te mbrojtura
nga UNESCO

Zgjerimi i zbulimeve potencijale te Adriatikut te mbrojtura nga UNESCO

Ky botim eshte perpunuar me ndihmen financiare te Programit bashkpunues tejkufitar IPA Adriatic (*IPA Adriatic Cross-Border Cooperation Programme*). Permbajtja e ketij botimi eshte pergjegjesi ekskluzive e Prefektures se Istres-Regione istriana dhe ne asnje menyre nuk mund te konsiderohet se i shprehikpamjet e kompetencave nga Programi I bashkpunimit tejkufitar IPA Adriatic.

Projekti eshte i sufinansuar me mjetet e bashkesis Europiane, Instrument per ndihmen paraprake

Aktivitetet projektuese i ka zbatuar Prefektura e Istres - Regione

EX.PO AUS TRESHËGIMIJA BOTRËORE E ADRIATIKUT

Projekt EX.PO AUS (EXtension of POTentiality of Adriatic UNESCO Sites - avansimi i potencijaleve te lokaliteteve te UNESCO-s ne Adriatik) eshte nje projekt tejkufitar i sufinancum nga ana e bashkimit Evropian ne suaza te Prograimit IPA te bashkepunimit tejkufitar te Adriatikut (Adriatic CBC Programe) 2007-2013. Ne projekt marin pjese dymbdhjet partner nga kater vendet antare te bashkimit Evropian (Itali, Slovenija, Kroacija dhe Greqija) dhe tre shtete te Adriatikut lindor (Bosna dhe Hercegovina, Mali I Zi, dhe Shqiperia) nga te dy anet e detit Adriatik: Qytetit Dubrovnik, Prefektura e Istres, Qyteti Split, Provinca Ferrara, komuna Ravenna- Qytet Muzej, Komuna Alberobello; Fondazione Aquileia, Univerziteti Primorska-qendra shkencore dhe hulumtuese, Qendra per konzervim dhe arkeologji e Malit te Zi, Komisioni per ruajtjen e permendoreve nazionale (Bosna dhe Hercegovina), drejtorija per udheheqjen dhe koordinimin ne Butrint (Shqiperi) dhe komuna e Korfuzit (Greqi). Projekti do te zgjat 36 muaj vlera e gjithembarshme e projektit eshte 3,324.700,40 euro, prej te cilave 85% sufinancohen me mjetet e IPA-s, kurse pjesemarja e partnererve eshte 15% te krejt vleres se shumes se projektit.

Qasja tejkufitare eshte menyra me e pershtatshme e arritjes se rezultateve te gjithembarshme dhe afategjate ne lemire e ruajtjes se valorizimit mu per shkak te kombinimit se aferise gjeografike dhe koncentrimin te jashtzakonshem te trashegimise se pasur kulturore dhe natyrore e pranuar nga ana e UNESCO-s. Sipas definicionit qdo lokalitet I UNESCO-s permbane nje dimension internacional I cili I tejkalon kufinjet nacional, keshtu qe eshte shume me rendesi te krahasohen, shperndahen dhe ndahen pervojat, dhe fillimi i nje strategjije te perbashket te valorizimit e bazuar ne kete aferise.

Qellimi I pergjithshem I projektit eshte rivendosja e rjetes se bashkepunimit ndermjet lokaliteteve te UNESCOs ne detin Adriatik(duke I bashkangjitur edhe disa lokalitete te jashtzakonshme te cilat tentojne ta fitojne kete pranim nderkombetar) e realizueshme nekontekstin tejkufitar me zgjerimin e diturive kualitete teknike dhe drejtuese dhe aftesive ndermjet pjesemarsve te llojllojshem publik dhe privat me qellim te realizimit se strategjise se perbashket afatgjate dhe arritjes dhe ruajtjes valorizuese te ketyre lokaliteteve te bazuara ne nje nivel te lart udheheqes, inovacioneve teknologjike dhe energjetike.

Per te u arritur ky qellim strategjik do te planifikohen qellimet e posaqme me se vijon: zhvillimi I konceptit tejkufitar dhe mjeteve per ruajtjen dhe udheheqjen e lokaliteteve te UNESCO-s; persoseshmeria e diturive tejkufitare, teknika dhe perkrahja teknike permes kembimit te informacionit per pervojen ma te mire dhe tekniken; realizimi I akcioneve inovative pilot ne disa lokalitete te UNESCOs; valorizimi I perbashket I lokaliteteve Adriatike te UNESCOs ne pergjithesi si dhe qeshtjeve tematike te ndryshme me qellime te terhjekjes se te nje segmenti te turistave nga bota te cileve ju intereson kultura dhe natyra.

Projektin e realizojne dymbedhjet partner nga te dy anet e detit Adriatik. Sejcili partner e ka regulluar tekstin dhe zgjedhjen e fotografive te kesaj trashegemije e cila ndodhet ne regjistrin boterore te trashegimise se UNESCOs ose ne listen Tentative. : Alberobello (Itali), Akvileja (Itali), Butrint (Shqiperia), Dubrovnik(Kroacija), Ferrara (Itali), Kotor (Mali I Zi), Korfuz (Greqija), Piran (Slovenija), Poreč (Kroacija), Ravenna (Itali), Mostar (Bosna dhe Hercegovina), Split (Kroacija). Ne kete suaz te qellimeve te pergjithshme te projektit , qellimi ka qene promovoni i lokaliteteve te UNESCOs ne Adriatik, shpallja e rendesise se tyre dhe kontributi i ruajtjes se valorizimit te tyre.

Per te mundur qe te regjistrohen ne Regjistrin e trashegimise boterore (World Heritage List-WHL), lokaliteti I caktuar duhet te kete nje vlere jashtzakonisht boterore dhe te I ploteson me se paku nje prej dhjet kushteve te zgjedhjes qe perfshine karakteristikat kulturore, natyrale dhe te kombinuara (pejsazhi kulturor). Lokalitetet e inkorporuara regulisht i plotesojne me se paku dy kushte po shpesh her edhe me shume se dy. Duhet patjeter te jen te mbrojtura nga shteti nacional dhe per ato duhet te behet furnizimi adekvat edhe pas klasifikimit dhe regjistrimit ne Regjistrin e trashegimise boterore. Me fjal te tjera nuk behet fjal per menyren e ruajtjes se permendoreve ose lokalitetit natyror por per faktin se me

hyrjen ne Regjister lokaliteti I caktuar ne te vertet e fiton nje “ vlere shtuese” . Duke mare parasysh autoritetit e UNESCOs niveli koshijences se publikut te gjere per nje lokalitet eshte shtuar mjaft me gjithese aktivitetet ne mardhenjet me publikun jane te nevojshme qe gjithemone te vazhdojne per ta mbajtur nje interesim per nje lokalitet te caktuar.

Ne te vertet lokalitetet e trashegimise kulturore dhe natyrore kane ne vlere te paqmueshme dhe te pa ndryshueshme te njerzimit boteror. Konsiderohet se pefaqesojne nje “ vlere te jashtzakonshme univerzale” dhe se per kete shkak eshte e nevojshme ato te mbrohen posaqerisht nga kercentimet e ndryshme. Shtetet nacionale dhe bashkesite locale per kete arsye mbajne nje pergjegjesi te madhe per mbrojtjen dhe konzervimin e tyre ne emer te te gjithë botes. Forumet nderkombetare te udhehequra nga UNESCO intervenojne ekskluzivisht ne rastet e rezikshme te mëdha natyrore dhe shoqerore.

Bregdeti lindor dhe perendimor I Adriatikut prej dyerve te Otrantit deri te knetat veriore te rafshines se lumit Po, eshte e shtuar me mbeturinat e kulturave te hershme dhe rethina-ve natyrore. Kjo paraqitje perfshine dymbedhjet lokalitete te perfshira ne regjistrin e UNESCOs, kurse dymbedhjet lokalitete tjera nuk jane te perfshihura. Ne zgjedhjen e tyre kane ndikuar kerkesat nga projektet qe nje anë te jete representative nga aspekti I rendesise por edhe njekohsishte te perfshine te gjitha zonat gjeografike. Trulli ne Alberobello I paraqet zanatet popullore, kishat ne Ravenn tregojne bukurine e arhitektures se Kristijanizmit te hershem dhe artit , Akvileja eshte nje qytet Romak dhe I shekullit te mesem ne kufi me nje zone te zgjeruar. Kompleksi Episkopal ne Poreq eshte I rendesishem pershkak te konzervimit (ruajtjes se tij), si dhe pallati I Dioklecijanit ne Split. Dubrovniku është I jashtzakonshem dhe si nje qytet qytet I shekullit te mesem si fortifikat I cili eshte ne pergjethesi I rruajtur mire, kurse zona e Kotorit eshte e rendesishme nga interakcioni I qyteteve prane bregdetit me rethinen e tyre si Butrinti me gjithse rethanat historike dhe natyrore te keto dy

lokaliteteve jane mjaft te ndryshme. Lokalitetet ne Bosne dhe Hercegovine te inkorporuar ne kete projekt jane heterogjen me qene se Mostari eshte ne regjistrin e Qendres per trashegimise boterore , kurse Stolac, Blidinje, dhe Blagaj ne listen Tentative. Bukurine dhe rendesine e qytetit te Kerfit e shenojne karakteristika te shumellojshme (historike, arqitektonike, dhe kulturore) , kurse Piranin fuzjoni i tij me kryeporet si nje ambijent natyror te cilat i kane krijuar duart njerzore. Dhe ne Ferrari shifet nje gershetim i efektit njerzor me rethinen natyrore.

Rezultati kryesor I pritur nga ky projekt qe nje pjese e tij e rendesishme eshte edhe ky material, eshte aritja e harmonizimit tejkufitar Adriatik dhe afersija institucionale si dhe metodologjia e intervenimit per ruajtjen dhe valorizimin e lokaliteteve te UNESCOs ne Adriatik. Edhe nje pike e rendesishme e projektit kishte me qene edhe formimi I nje strategjije me qellim te valorizimit te perbashket tejkufitar turistik. Udheheqja dhe valorizimi I lokaliteteve te UNESCOs ne Adriatik duhet te perparohen me shume duke i standardizuar metodat idet e reja, mjetet dhe aktivitetet. “ Udheheqja mirembajtse”

eshte nje shprehje thelbore kurse njohurija e realiteteve te ndryshme perfaqeson nje hap te pare kah arritja e keti qellimi.

Ky botim tregon llojllojshmerin e karakteristikave dhe nje spekter te gjere te nevojave te lokaliteteve te caktuara. Disa prej tyre jane pranuar si lokalitetet e UNESCOs kurse disa prej tyre do te pranohen, disa prej tyre e kane pergatitur planin e udheheqjes kurse te tjeret jane ne fazen filestare, disa jane te lidhur me pyetjet e mozaiqeve , te tjeret ne lidhje me ndertimin e murreve te thata dhe trashegimise popullore, disa jane te ngakuar me perditeshmerine e qytetit I cili njekohsisht paraqet nje vlere dhe trashegemi te se kaluares kurse te tjeret duhet te marin parasysh edhe rethinen natyrore te tyre. Puna metodologjike e ruajtjes se tyre dhe udheheqjes duhet te gjej nje mase te mire te barazpeshes ndermjet nevojave per te vepruar ne suazat e projektit te perbashket tejkufitar dhe mundesimin qe qdo partner ne menyren me shembullore te gjej nevojat e posaqme te tyre dhe aktivitetet prioritare per mbrenda suazave te bazuara bashkarisht.

10	Alberobello, Italija
18	Akvileja, Italija
28	Butrint, Shqiperia
38	Korfuz, Greqija
46	Dubrovnik, Kroacija
56	Ferrara, Italija
66	Kotor, Mali I Zi
76	Mostar, Bosna dhe Hercegovina
84	Piran, Slovenija
94	Poreč, Kroacija
102	Ravenna, Italija
112	Split, Kroacija

TRULLI NE ALBEROBELLO

Tradita parahistorike ne aplikimin etnografik

Trulli janë ndertesa të popullates se thjesht me nje form kateraneshe, te mbuluara me kulme qe kane formen e nje hinke, te ndertuara me perdorimin dhe perpunimin e gurëve masive ne menyre te vrazht gellqeror te mbledhura ne fushat per reth. Kur ne kohen e me vonshme ne kete zone jane ndertuar rezervuaret e mdhenje per rezervimin e ujit, trulli jane ndertuar direkt ne shekëmbin e gjall ekskluzivisht me nje teknik te murrir te that pa perdorimin e malterit(laq fasade). Ato jane nje afirmim i veqant arkitektonik: nga njera ane ka lindur ne traditat e bazuara teknologjike dhe tipologjike te vjetra nga koha parahistorike e cila ne kete pjese te Italise se Jugut kane mbijetuar pa nderprer. Nga ana tjetere rethanat e panjohura kane arritur qe keto teknologji te shtrihen gjeografikisht ne kohen e caktuar precize ndermjet shekullit 17.dhe fundi i shekullit 18. Bashkimi i dy ose me shume trullave te madhesive te ndryshme formon nje vendbanim. Numer i madh i te lidhura ndermjet

Alberobello,
Trulli shtepijat

Alberobello,
Trulli rruga

trullave formon „truallia“ gjegjesisht nje grupe i ndertesave, me obore te vogla dhe sheshe te vogla me nje strumbullar ne mese. Ku ndodhen edhe strofulat e kafshve, bashqeve te vogla te rethura te cilat jane afer shtepive. Trulli me i vogel ne te cilin me se shpeshti ndodhen separet (pjesa e ndar e kuzhines) per shtrate dhe vatra, jane te lidhura me trullin kryesor dhe me harqet te ulta. Trullet e fshatrave jane prezent ne krejt zonen Itria. Mirpo i vetmi vendbanim i qytetit me te vertet eshte nje teresi e pandar e shenuar me keto ndertesat tipike eshte Alberobello me dy kvarte te tij, Monti dhe Aia Piccola. Kvarti Monti eshte ndertuar ne nje teren te pjeret, dhe shtrihet ne nje siperfaqe prej 15 hektarve dhe perfshine

1030 trulla, paraqet nje bashkesi te pare krajesisht te njohura te trullave ne qytet. Eshte e hapur ne drejtim te malit si nje lepez kurse me pjesen tjeter te qytetit e ndan shetitorja Martellotta. Te gjitha rruget ne zbritje prej mallit takohen ne nje vend per ta mundesuar rjedhjen e drejt te ujrave. Kvarti Aia Piccola me 590 ndertesat eshte nje teresi e dyt ma pak homogjene e trullave. Shtepit e saja gravitojne kah sheshi i vogel me nje strumbullar ne mese ne te cilin ne te kaluaren prej kohes se feudalizmit fshataret kane qene te detyruar ta rafin publikisht grurin. Analizat e bera ne baze te dokumentacionit egzistues dhe hullumtimeve ne teren kane mundesuar njohjen e shumefisht te vlerave te cilat e karakterizojne kete lokalitet ne mese te tyre urbanistike, arkitektonike, dokumentare (posaqem duke mare parasysht teknologjike ndertimore parahistorike), memorijale (lokaliteti paraqet nje civilizim te zhdukur) dhe me vlere shoqerore. Me te vertet per ta vleresuar rendesine e qytetit te trullave per krejt njerezimin duhet me e krahasuar me zonat gradualisht te ndertuara ne ter planeten e sidomos ne regjionin e Mesdheut. Kjo done te thote se qytetit i trullave ka qene nje vend i lokaliteteve qe deshmojne per te ashtuquajturen spontane ose arkitekturen popullore pa arkitekta. Ne mese te tyre me rendesi te posaqme te kontekstit urban ne te cilat ndodhen grupet historike ne lokalitete, gjegjesisht „Aia Piccola“ dhe „Rione Monti“. Alberobello pefaqeson shembullin e vetem ku arqitektura dhe teknika e murrut te that ka mare gjat kohes nje forme urbane me te gjitha karakteristikat me ndihmen e te cilave kjo njifet si nje bashkesi e siperfaqeve private dhe publike te cilat e caktojne qytetin. Renovimi i qytetit dhe zgjerimi i tij ne spierfaqen e paralages se qytetit gjat shekullit te kaluar nuk e kane ndruar thelbin urban te ketij ndertimi dhe se nuk kane ndikuar ne trashegimin e jashtzakonshme arkitektonike te qytetit te trullave. Sot Alberobello me te drejt konsiderohet nje prej vendbanimeve me te rendesishme dhe me te ruajtura spontane, urbane ne Evrop.

Alberobello,
Trullo Sovrano

Regjistrimi i trullave ne Alberobello ne regjistrin e trashegimise boterore te UNESCO-s (World Heritage List) ne baze kriteriumeve kulturore (iii), (iv), (v) ne dhjetore te v. 1996 Qendra per trashegimin boterore (World Heritage Centre) e ka aresyetuar ne kete menyre: „ Lokaliteti ka nje randesi te jashtzakonshme univerzale se nje shembull ekskluziv i formes se konstrukcionit ndertimore me prejardhje prej teknikave ndertimore parahistorike te cilat jane te pademtuara dhe e kane pritur boten moderne“.

Pershkrimi historik

Ne rafshinen Itria egzistojne tragje te vendbanimit para historik kurse eshte e mundur tradita e ndertimit „tholosa“ e ardhur ne kete zone ne ate kohe. Ne pergjethesi konsiderohet se vendbanimi egzistues e ka prejardhjen prej shekullit 14, kur deri atëher ky vendbanim ka qene pa banor princi Tarantin Robert Danjou ja kane ndar kontit te pare nga Conversana ne shenje te falenderimit per meritat ne luftrat e Kryqezatave. Aj dhe trashegimtaret e tij e kane banuar kete zone me te ardhur te tjer nga pjeset tjera te feudave, sidomos aj me i afermi Noci, duke ju lejuar te ndertojne koliba te njohura si easel/e. Mirpo,

hullumtimet e reja e urbanistëve lokal tregojnë se vendbanimet rurale të shpërndara janë formuar rreth vitit 1000. Në të dy anët e lumit i cili sot rjedh nën tokë nëpër qytet dhe gradualisht është shkrirë në bashkësi të fshatare në perspektivë Aja Piccola dhe Monti. Sipas tregimeve teknika e ndërtimit të murreve të thata është imponuar me ardhacakët e rij përshkak se shtëpitë e tyre të mundën me shpejtësi të hiqen. Për këto kanë qenë dy arsye sepse pronarët e shtëpive rebel kanë mundur lehtë të shpronësohen dhe me vone ka qenë e mundur të hikin prej pagimit të tatimit në vendbanime të reja. Në rastin e dytë ka qenë e mundur të ndërtohen shpejt shtëpitë e reja. Është e njohur një situatë nga viti 1644 për të i mashtruar tatim kerkuesit e mbretit të Napulit. Mirpo analizat historike dhe komparative tregojnë që kjo teknike nuk ka qenë me tepër se një adaptim i nevojshëm fizik me kushtet lokale dhe rethanat kurse me vone për qellime është shfrytëzuar për qellime fiskale dhe penale.

Deri në mesin e shekullit 16. Lokaliteti Monti ka përfshirë rreth 40 trulla, mirpo vendbanimi i cili deri atëherë i ka takuar qytetit Noci, ka filluar të zgjerohet dikur ka viti 1620 kur konti i atëhershëm Gian Giorlamo Guercio ka urdheruar ndërtimin e fures mulirit dhe kafenes. Në fund të shekullit 18 bashkësia ka numëruar rreth 3500 banorë. Në v. 1797 kanë pasur sukses të shkeputin qeverinë feudale të familjes Acquaviva duke marrë statusin e qytetit mbretëror nga ana Ferdinandit të IV Burbon, mbretit të Napulit. Është përvetësuar emri Alberobello sipas emrit Latin të shekullit të mesëm të kesaj zone silva arboris belli. Prej atëherë ndërtimi i trullave të reja shpejtë bjen.

Perparësitë dhe dobësit

Sot bashkësia lokale është thellësisht koshijente për vlerat artistike dhe historike të trullave të tyre si dhe qëndrimi i rëndësishëm i përfshirjes në mbrojtjen e tyre dhe ruajtjen

dhe valorizimin. Këto kvarte të përmendoreve duhet shquar jo vetëm si dokument historik por posaqerisht si një ndërtesë me mirë të ruajtura këta shembuj spontan arkitektonik në traditën e arkitekturës Italiane. Kjo zonë e qytetit paraqet shumë pyetje të cilat shumë shpesh janë të diskutimit publik, si fenomene të cilat i lidhë me dobësit dhe përparësitë:

Qarkullimi i madhe turistik nëpër këto lokalitete është duke u rritur vazhdimisht dhe paraqet një burim të mirë për ritjen e ekonomisë. Por njëkohësisht edhe e imponon nevojën e

dhënjes së shërbimeve adekvate dhe përfshirjeve përcjellese. Faktori parë i cili mund të inicon këto punë duhet të jetë i lidhur me **njohjen dhe vlerësimin e vlerave** të cilat e karakterizojnë këto lokalitete.

Të gjitha pjesët e trullave janë të grupuar në zonën që janë të mbrojtura nga UNESCO-ja (si dhe në zonën jashtë saj) është edhe metutje në **pronesi private** dhe e ka rrujtur **qellimin burimor rezidencial**. Kjo e imponon nevojën e ritjes së përhershme të shërbimeve, si përsëmbul parkimi, të cilat nuk i

poloteson nevojat në lidhje me kushtet e mbrojtjes. Nga ana tjetër shfrytëzimi për nevojat banesore e siguron një mirëmbajtje të pa ndërprerë të ndërtesave, dhe në kontekstin me të gjere, **ruajtjen dhe evolucionin e vitalitetit të natyrës njerzore të struktureve shoqërore** e cila e karakterizon këto lokalitete.

Specificitetet **tradicionale të teknikes së murreve të thata** nënkupton se restaurimi i trullave shpeshherë zhvillohet duke aplikuar tekniken e cila nuk është adekvate me tekniken tradicionale. Teknikat tradicionale janë të shtrenjta, mund të i realizoj

Alberobello, Trulli rruga

Alberobello, Trullo me simbol ne kulem

vetem fuqija puntore e aftesuar , shume e paket ne kete kohe per faktin se edhe ketu si edhe ne vende tjera njohja e tehnikes se ndertimit me gurre palidhese me stuk e nderon tehnologjija moderne e bazuar ne mekanizmat e reja. Mirpo kjo teknik e ka terhekur vemendjen e bashkesise nderkombetare shkencore per tekniken e murrin te that dhe prodhimin ne tentim qe te **caktohen menytrat e ruajtjes se shkathtesive ndertimore.**

Këto aspekte kërkojne perpunimin e metodologjise specifike per vleresimin e nivelit te ndikimit te projekteve te reja ne vleren e lokalitetit, autencitetin e tij dhe integritetin.

Projekti EX.PO AUS

Per shumicen e partnerve qe jane bashkangjitur ne kete projekt paraqet nje vazhdim natyral të ruges tjetër te drejtuar kah nje strategji proaktive te ruajtjes dhe valorizimit ekonomik, e cila duhet qe te i bashkangjite edhe pjesemarsit e shumte publik dhe privat. Alberobello ka filluar ta terhjek vemendjen per ruajtjen e vlerave te tij kah fundi i v. 1980 me paraqitjen dhe organizimin e nje seminari nderkombetare shkencor per arkitekturen e murreve te thata (1987). Ky seminar e ka inicuar pyetjen e rendesise se pershtatshme

Alberobello, Trullo

te metodologjive restauruese te aplikuar gjat perfshirjes (1993-1997) ne „ shtepine Pezzola“ , me nje zberthime te madh te trullave ne te cilin sot ndodhet Muzeumi i vates –vendelindjes. Kjo perfshirje e ka mundesuar perpunimin e udhezimeve specifike per restaurimin e trullave (1997). Ky hap i pare per njohjen e specifikeve te nje permendore, trulla , ka ndikuar per pranimin e lokalitetit nga ana e UNESCO-s(1996). Ky sukses e ka mundesuar kethimin e vemendjes ne nje kontekst te gjere te qytetit Alberobello. Eshte perpunuar Plani i udheheqjes se lokalitetit (2008-2010), jane caktuar masat e mbrojtjes te ketij kompleksi me

ndihmen e mbrojtjes (buffer) te zones (2010). i definuar ne kontekstin e planit per pjesemarije ne shume konkurse per financim (2010-2012). Ne Alberobello jane realizuar shume projekte duke e ritur perfshieshmerine e nje klase shoqerore lokale. Kjo ka qene baza per realizimin e projektit ne nivel shteterore dhe nderkombetare me lokalitetet tjera (UNESCO-s dhe te tjera) te ngajshme me keto (ne Itali, Turqi, ne Adriatik) ne te cilen EX.PO AUS gjithashtu eshte bashkangjitur.

AKVILEJA

Qytet kufitar romak i shekullit te mesem

Akvileja ka qene një prej qyteteve më ta mëdha te perandorise Romake, dhe nje bashkesi me e gjallur e kristijanizmit te hershem perendimor si dhe njere nga limanet me te rendesishem antik ne detin Adriatik pikenisja e rrugve kryesore tregtare , kulturore dhe ushtarake ne drejtim te Evropes veri lindore. E kane themeluar Romaket ne vitin 181 p. K. Gjat shekullit te mesem eshte bere nje qender e religjioneve eshte shpalur selija ipeshkvnise dhe patriarhatit e mbyllur tek ne vitin 1751.

Këshilli për trashëgimin botërore (*The World Heritage Committee*) e ka njohur Akvilejen si nje qytet me te madh dhe me te pasur te imperatorise Romake, nje shembull komplet i qytetit antik Romak ne pjesen e mesdheut , kryesisht te pa prekur dhe te ruajtur nen toke keshtu qe edhe katedrala e patriarhut tregon rolin historik te akvilejes ne zgjerimin e kristijanizmit ne ter evropen ne filim te shekullit te mesem.

Fondacioni Akvileja (*Fondazione Aquileia*, www.fondazioneaquileia.it) bashkarisht ne pranveren e vitit 2008 e ka themeluar ministrija per trashëgimin kulturore dhe veprimtari

Aquileia, gerdhat Romake

, regjioni Friuli Venezia Giulia, Provinca e Udines, Komuna Akvileja dhe Ipushkvnija Gorizia me qellim te ruajtjes dhe promovimit se nje trashegimije te jashtzakonshme arkeologjike Akvileja, e regjistruar ne vitin 1998 ne Regjistrin e respektuar te trashegimise boterore te UNESCO-s (World Heritage List).

Katedrala

Katedrala e Akvilejes eshte nje realizim i jashtzakonshem arkitektonik. Ne thelb e inkorporon te menduarit e patriarhut Popona (ipeshkve dhe partrijarh prej vitit 1019 deri ne vitin 1042 i cili ju është kushtuar ne vitin 1031, kurse burimisht rjedh nga fundi i shekullit 4. Kur edhe i ka pase keto dimensione te sotme duke perfshire transeptin (anija dijagonale ne kishë) dhe apsida (pjese e dal ne murin e spasme te nje kishi qe ka trajten e nje gjysemrethi kungor) dhe me kriptom (pseudonim i dikujte i futur ne grop). Poponov eshte nje projekt i renovimit ne shekullin 11. i cili ka perfshire nje rekonstruim te pjeses se jashtme me biforen qendrore si dhe apsida me nje ciklus te qyditshem vizatimor. Kolonadad e mbrendshme (vargan shtyllash te lidhura me arkira) me dhejt shtylla jane te dekoruara me kapitela (lat.capitulum) –(pjesa e siperme e shtylles ku mbeshetetet krehu i shtylles). Edhe nje her eshte renovuar pas termetit ne vitin 1348. Dyshemeja (pjese perdhese) e kishes nga koha e Poponit eshte hjekur nga niveli presbiterijan ne vitin 1909 per te e zbuluar dyshemen mozaike nga koha e Konstantinit ne thelesi prej nje metri.

Dyshemeja (podi) Mozaik

Mozaiqet e dyshemes ne Katedral , jane zbuluar ne periudhen kah fundi shekullit 19dhjet dhe dhjet vjeteshin e pare te shekullit 20, nje prej tragjeve qe lene shume pershtypje burimore te kishes, te ndertuara sipas urdherit te ipeshkvit Teodor me nje here pas shpalljes se ediktit te Milanos per bashkejetesen ne vitin 313. Struktura eshte e perbere nga dy salla paralele (njera mund te shifet nga gërmadhat e Kriptit) te lidhura terthorazi me sallen perafersisht pagëzimirja eliptike (e mbyllur per

Aquileia, Bazilika dhe sheshi Capitol

Aquileia, mozaiku perdhese ne Bazilike

publikun) dhe lokaleve te ndryshme te cilat kane mujtur te i takojne rezidences ipeshkvenore. Mozaiku ne pjesen jugore te sales se Teodorit me siperfaqe reth 760 m kateror eshte dyshemeja mozaike me e madhe ne pjesen Perendimore te Perandorise Romake. Me dysheme jane te ndara 4 lokale ne hapshire te teresishme ku dominon mbishkrimi i kushtuar Teodorikut. Paraqitjet alegorike te trilluara (imagjinuara) me domethenje te fshehura kane sherbyer si udheheqes ne drejtim te shpetimit per jete e mot.

Kripta me piktura

Eshte punuar perafersisht ne fillim te shekullit te 9. Kurse pastaj ne shekullin 11 eshte perpunuar ne formen e sotme.

Kripta perfundi literit kryesor te Katedrales eshte ndar ne tri anije me ndihmen e gjasht shkalleve ne te cilat mbeshteten gjasht shtylla ku mbeshteten harqet kryqezore. Murret dhe harqet krejtesisht jane te mbuluara me nje ciklus te pikturave madheshtore qe datojne perafersisht prej shekullit 12.

Kripta me gropa te hapura

E ashtuquajtura „ Cripta degli scavi“ është zbuluar gjat hulumtimeve arkeologjike reth kules se kambanes. Zona arkeologjike perfshine mbetjet e struktures se Katedrales se Teodorikut (qe daton prej vitit 313 pas K.) dhe perfshine pjesen veriore te sales ku pjeserisht e zejne vendin e shtylles se kambanes, salen e mesme dhe strukturat tjera dhe mo-

Aquileia, Tregimi i biblese Jonah (Bazilika, mozaiku perdhese)

zaqet permbrenda kishes dhe rezidences ipeshkvnore. Ne pjesen e lart mund te shifen mbeturinat e katedrales post Teodorijane me nje pagzimore te re. Eshte ndertuar ne shekullin e katert per ta nderuar kishen e Teodorikut.

Pagezimorja

Pagezimorja e jashtme daton nga koha e ndertimit te Katedrales post Jugore Teodorijane ne shekullin e katert. Nga kjo strukture burimore e Katedrales eshte ruajtur vetem gjysma e pjeses se poshtme. Pagzimorja nga pjesa e jashtme ka qene katerore kurse nga pjesa e mbrendshme tet kateroreshe me vrima ne mure neper kende. Bunari egzi-

stues i pagzimores e ka formen e gjasht këndëshit me shkall ku leshohet ne bunar në ceremonine e pagzimit heret ne mengjes. Kurse shkallet reth bunarit jane ngritur me vone ne shekullin (9 ?).

Sudhalle (Lokali jugor-kthina)

Ne pagzimore ne nje ane jane dy lokale te renditura ne menyre simetrike me vizatime kënddrejt me te cilen eshte mbyllur struktura e madhe e katedrales. Kete e kane zbuluar ne vitin 1893 arkeologet Austriak te cilet e kane qyajtur Nordhalle (lokali verijor) dhe Sudhalle (lokali jugor). Te dy keto lokale kane pasur dysheme mozaike ka fundi shekullit

kater dhe dhjetvjeteshin e shekullit 5. Me qene se eshte zbuluar para 100 vjetve mozaiku ne Sudhalle (lokalin jugor) eshte i afrueshem per publikun tek prej vitit 2011 ne muzeumin e ndertuar posaqem. Mozaiku i madh perbehet nga tri pjese te plota. Kurse ne dy pjese anesore te plota eshte treguar nje egzemplar si rjet me lakore te rafshta. Mostra (egzemplari) ne pjesen qendrore te plot e formojne hapsirat tet kendeshe (ku jane treguar tiparet e kafsheve si dhe qengji) te lidhura me nje rjedh te komplikuar romboid dhe paralelogram. Fragmenti i madheshtor i mozaikut me figuren e paunit sot i ekspozuar ne mure ne muzeun Sudhalle, dikur e ka dekoruar hapsiden (pjesen e dal ne murin e spasme te nje kishe qe ka trajten e nje gjysem rethi kungor). Ne hyrjen e gjat ne mese te lokalit dhe katedrales.

Kembarja

Kulmi i kembares te Katedrales se Akvilejes i lart 73 metra ngritet lart mbi rafshin e Furlanise. Eshte ndertuar ne kohen e patriarhut (ipeshkvit) Popon, njekohesisht me ndertimin e Katedrales ose pak me vonë , duke shfrytezuar metarijalin e plaqkitur (vjedhur) nga pjeset e mbetura te ndertesave antike, e sidomos amfiteatreve. Burimisht kulla e kembares e ka formen e nje kulle me vendin per kemban dhe kulmin e ulet. Me kohe jane shtuar shkallet per forcimin e themelit (ne shekullin 14) kurse ne pjesen e pare te shekullit 16 gjat sundimit te patriarhut (ipeshkvit) nga familja Venedikase Grimani është renovuar pjesa ku jane kembanet.

Sheshi kapitol

Ky shesh ka qenë qendra jetike e Akvilejes gjat ter shekullit te mesem. I kufizuar me volumenin impozant te Katedrales, pagzimores dhe kembanes sheshi e ka perfshi nje siperfaqe te palates se dikushme ipeshkvnore dhe hajatin (tremen) e kater anesh i cili eshte shtrier deri te Katedrala post- Teodorijane e kethyer kah veriju (nga gjysma e dyt te shekullit te 4). Gjat renovimit te fundit te kesaj zone (2008-2009) me pllaka te gurrit te bardh eshte bere reminescenca në kete shesh ne vijat

Aquileia, Forumi

kryesore. Ne shekullin e mesem sheshi ka qene me i vogel se ky i tanishmi. Pjesa e tij lindore afer kembares me shekuq është shfrytezuar si varreza.

Sheshi Patriarkatit

Siperfaqja e madhe me barnishte ne jug te kompleksit te Katedrales quhet Piazza Patriarcato. Krejt deri kah mesi i shekullit 18dhjet ketu jane ngritur germadhat monumentale te nder-timtarise imponante publike Romake (burimisht 66x90metra). Ndertesa eshte ngritur ne kalim prej shekullit 3 ne shekullin 4 ka sherbyer si depo (magazin) kryesisht per gjerat ushqimore per furnizimin e destinuar jo vetem te qytetit por edhe ushtrise e cila e ka ruajtur kufirin e Danubit te imperatorise. Kurse nje pjese e nderteses antike ne shekullin e mesem eshte inkorporuar ne pallaten e partiarkut.

Forum (shesh ne qytetin antik)

Zemra e jetes shoqerore politike dhe administrative e qytetit ka qene forumi, shesh qe faza e pare e nderimit te tij ka filluar ne shekullin 2 para Krishtit. Gjat pjeses se pare te shekullit te I. pas K. e ka mare formen e cila qendron deri sot i rethuar me arkada ne te tri anet. Ne pjesen lindore dhe perindimore jane shume shitore tregtare qe jane hapur kah hajati. Ne pjesen jugore krejt pjesen e gjere te sheshit e ka okupuar Katedrala e qytetit. Pjesa verijore na eshte pak e njohur perveq asaj se ketu ka qene nje konstrukcion qarkor me shesh e cila ka qene e njohur si Comitium, gjegjesisht siperfaqe per takime publike ne kohen republikane.

Limani i Lumit

Kjo eshte nje prej limaneve me te ruajtura te Romes, e vendosur gjat rjedhes se lumit Natisone/Torre , e gjere gati 50 metra ne kete pjese e cila e ka rethuar qytetin antik nga ana lindore. Strukturat e limanit jane huluntuar gjat v.1930. Jane shtrirer ne potezin per afersisht 300m. gjat pjeses se djatht te bregut te

lumit, kundrejt pjeses lindore te mureve Republikane te qytetit. Eshte ndertuar ne vendin e konstrukcionit te vjeter, kurse limani i lumit ne teresi eshte kufizuar ne fillim te shekullit I. p. Krishtit me nje strukture te re te skeles te lumit me ndertesen e gjat ne prapashpine e cila eshte hapur kah lumi. Ndermarjet te ardhshme jane kryer gjat kohes se Konstantinit te Madh, mirpo pas disa vjeteve skelja eshte zhdukur nen muret e qytetit kurse limani gradualisht ka dalur nga perdorimi gjat kohes kur kanali eshte ngushtuar.

Vija Sakra (rruga e shenjet)

E ashtuquajtura „ Via Sacra“ (rruga e shenjet) eshte nje rugice evokative arkeologjike e cila nen hijen e qiparise(dru bimore gjedhmbajtes –cumpressus) shtrihet prej limanit te lumit deri te zona e katedrales. Eshte formuar ne vitin 1930 duke e shfrytezuar token e gropuar (mihur) ne lima me qellim qe te lidhen vjetersirat Romake, te varezeve luftarake nga koha e v. 1915-1918 dhe kompleksit te Katedrales me mbeturinat e jashtzakonshme te saja te kohes se hereshme Kristijane.

Varrezat

Momentalisht ne akvilej është e munder te vizitohet edhe pjesa nekropoles e cila eshte e rethuar me pes komplekse te varrezave qe jane te shtrira afer gjat nje rruge aneshme e cila vjen prej drejtimit te qytetit. Llojloj gjatesira por thellësira te njejta kane qene prone e llojloj familjeve akvileje (Stazius, i panjohur, Julius, Trebius, dhe Cestius). Duke gjykuar sipas permendoreve sot qe shifen dhe te huluntuara neper varreza (1940-1941) keto komplekse te varrezave te rethuara jane shfrytezuar prej shekullit te I. para Krishtit. Pjesa e katert ka qene ne perdorim perafersisht deri te shekulli IV- V.

Muzeumi Arkeologjik

Muzeumi Arkeologjik Nacional ne Akvilej eshte hapur ne vitin 1882. Ne Vilen Cassius- Faraone ne te cilen kjo ndodhet

Aquileia, nekropola Romake

edhe sot. Egzemplaret jane renditur ne tri etazhe (kate) ne dymbdhjet dhoma dhe vazhdojne ne galerine lapidariumit(1898). Nje depo gjithashtu eshte hapur per publikun me disa egzemplar te ri te ekspozuara siq eshte aje ne Via Annia (rruga kryesore e cila shkone nga Veneta) e hapur ne v. 2011. Mbrendesija e Muzeumit eshte rregulluar teresisht ne v. 1955 kurse zonat e ekspozuara pa nderprer ne kontinuitet modernizohen dhe renovohen per te mundesuar menyren e vjeter te hulumtimeve te vjetersirave (antikviteteve).

Muzeumi i Kristijanizmit te Hershem

Ndertesa ne te cilen prej v. 1961 eshte vendosur Muzeumi i Kristijanizmit te Hershem perfaqeson nje strukture te fundit te ndrimeve ne 15. shekuj te egzistimit te kesaj ndertese sakrale Kristijane e ndertuar ne shekullin e IV. Jasht murreve te qyteti. Vizitoret mund ta shiqojne kete ndertese fetare dhe mozaiket e saja si dhe mbishkrimet ne varreza te ekspozuara Kristijane nga llojloj pjeses e Akvilejes. Deri te muzeumi arihet duke shetituar prej se kaluares deri ne kohen e sotme gjat ter rruges

„ Via Sacra“ e ndertuar ne v. 1934 me dheun e gropuar nga limani gjat dhe afer lumit Natisone/Torre.

Varrezat e Trimave

Prapa apsides se Katedrales e kufizuar me muret e shekullit te mesem te qytetit ndodhen varrezat e ushtarve te vdekur ne luften e I. boterore. E themeluar ne v. 1920 varrezat ruajn mbeturinat e 100 ushtareve Italian te vdekur ne frontin e Krashekot. Gjat murrut kufitar te varrezave te cilat jane te rethuara me dafina (laurus nobilis) dhe me dru gjithembajtes ndodhet edhe varri Dhjet ushtareve te panjohur te cilet jane varrosur ketu me 4. Nentor te v.1921. Trupi i ushtarit te njembdhjet te cilen e ka zgjedhur zonja Maria Bergamas, duke i prezentuar te gjitha nenat Italiane te cilet i kane humbur djemt e tyre gjat luftes se pare boterore, eshte transportuar me tren nga Akvileja ne Rome dhe është vendosur te njejten dite ne permendoren e Viktor Emanuelit te II. Maria Bergamas (1867-1952) eshte varrosur ne pjesen perdhese te permendores se Dhjet ushtareve te panjohur.

NPARKU NACIONAL BUTRINT

Natyra dhe arkeologjija

Q arku –zona reth qytetit antik Butrinti ne pjesen jugore te Shqiperise nuk eshte vetem nje stacion i shume llojeve te shkatëraura globalisht por eshte nje siperfaqe e pasur historike kulturore qka e ka merituar te regjistrohet ne regjistrin e trashegemise bote-rore te UNESCO-s. Parku nacional perfshine llojloj qeliza natyrore, gjysem natyrore dhe artistike, pershembul knetat me uj te ëmbel, dhe trunqje te hardhise se rrushit, male mesdhetare, shkoret (gjethbajtes mesedhetar), pemishte dhe toke bujqesore si dhe ujera ngat bregut me lima dhe gurr dhe plazha me zall dhe pjese te hapura te halofitit dhe te tjera. Krejt keto qeliza i ruajn dhe i mbrojne shume lloj kafshve dhe bimeve duke perfshire edhe llojet te cilet globalisht dhe regionalisht jane ne ramje mu per kete shkak edhe kjo pjese(krahine) – zone e Butrintit eshte nje prej zonave dhe llojlljshmërise biologjike ne Shqiperi.

Butrint, shiqimi prej se larti

Qyteti antik Butrinti për të parën herë është shpallur si përmendore kulturore në v. 1948, kurse në v. 1999 është regjistruar si lokalitet i trashëgimisë botërore të UNESCO-s. Në v. 2003 kompleksi i knetave duke përfshirë edhe një pjesë të gjirit dhe zonës pranë bregdetit të Butrintit – Kepi Stillo është shpallur zonë e Ramsarit dhe park nacional – Kategorori II IUCN (International Union for Conservation of Nature)- Unioni ndërkombëtar për ruajtjen e natyrës. Për shkak të rëndësisë së ruajtjes së trashëgimisë arkeologjike dhe historike, Butrinti në v. 1992 është shpallur lokalitet i mbrojtur i trashëgimisë botërore të UNESCO-s. Rëndësia kulturore e kësaj zone dhe zbulimet arkeologjike janë vertetuar dhe të pranuar duke e zmadhuar këtë zonë përkatshëm mbrojtja si një lokalitet i UNESCO-s si trashëgimi botërore për më se 2900 hektar.

Parku natyral Butrint

Parku është jashtëzakonisht i rëndësishëm për ruajtjen e llojlloshmerisë biologjike. Behet fjalë për zonën për 16. lloje të demtuara të flores dhe 14. lloje të faunës globalisht të demtuara. Gjiri tektonik i cili shtrihet në zonën prej 1600 hektarve jep formën e një zone të knetave të rëthuara me brigjet e pyjeve, maleve si dhe knetave të ujërave të embel dhe knetave që kanë ujë që ndeshen me ujë të njelmët e cila është e lidhur me ngushticën e Korfuzit përmes kanalit Vivari . „ Liqeni“ është mesatarisht i thell 14 m (kurse thellësia më e madhe është 22 m) kurse kanali natyror Vivari është i gjatë deri në 100 metra.

Mbeturinat arkeologjike të Butrintit janë pjesë e një zone natyrore malore me një ekopermbajtje komplekse i cili mvarret nga liqeni me ujë të embel – Liqeni Butrint dhe kanali Vivari i cili është ujë i liqenit në detin Jon. Butrinti është një vend si teresi e pandar duke ju falenderuar kombinimit të

përmendoreve historike dhe rëthines natyrore. Ky pejsazh ka qenë një destinacion i dëshirueshëm i „ Grand Tour“ i udhetimeve nëpër Evropë në shekullin 18 dhe 19. Zona e Butrintit është një shtëpi për 16. lloje të demtuara të flores, duke përfshirë llojet *Agrimonia eupatoria*, *Capparis sinposa* dhe *Laurus nobilis*. Kjo zonë është gjithashtu një qerdhë e 12. llojeve të ralla si *Alkano corcyrensis* SE dhe *Limonium anfracium*, si dhe 4 lloje pak të njohura si janë *Scabiosa epirota*. Parku është një qerdhë globale e llojeve të demtuara (dy lloje janë të demtuara në gjendje kritike, dy të demtuara dhe dhjetë mjaft të ndjeshme), për shembull *Rhinolophus* dhe *Myotis*.

Butrinti ka të vendosura 17 % të shumë llojeve të cilat jetojnë në Shqipëri. Parku është posaqë impresiv për shkak të amfibijeve të tyre, zvarranikeve, shpendve dhe sisorve – mammalia (duke përfshirë edhe ujkun), dhe përfaqëson vendin e vetëm në Shqipëri ku jeton breshka e epirit, gjarpëri i zallit dhe hardhucat e murrit të Ballkanit.

Gjiri i Butrintit dhe kneta Vrina janë qerdhë të rëndësishme të shpendve dhe vende të ushqimit. Në kohën e dimrit vargu i shpendve kenetore i vizitojnë këto vende që nuk janë të thella dhe knetat tjera, thuprat me kembë të kuqirmita, klimcave (Charadrius Pluvialis) dhe Thumb i Cirikeve. Në vitin 2003 është shpallur kneta me rëndësi ndërkombëtare në përberje të konventës së Ramsarit për kenetat.

Mitet dhe historia Butrintit

Butrinti është një mikrokosmos i historisë së Mesdheut dëshmitar i ngritjes dhe ramjes së perandorive të mëdha të cilat kanë sunduar në këtë zonë (krahinë). Sot është kjo një komplet i përmendoreve që janë krijuar gjatë kohës 2000 vjeçare prej kohës së Helenëve nga shekulli 4 para Krishtit deri të kështjallat Otomane të ndërtuara gjatë fillimit të shekullit 19.

Butrint,
gropat arkeologjike

Butrint, Theatri

Sipas mitologjise klasike , *Buthrotum* e kane themeluar refugjatet ne ikje pas shkatritmit dhe ramjes se Trojes. Gjat ardhjes i biri i Prijamit Heleni e ka bere nje sakrifice nga kau me te cilin ka luftuar ne bregdet , te cilin e ka plagosur dhe mbytur. Kjo eshte konsideruar si nje shenje i mire prandaj edhe vendi është quajtur Buthrotum, qe domethene „kau i plagosur“. Epi i Virgjilit „Eneida“ shpjegon per viziten e Enejit qe ja ka bere Butrinti ne rrugen per ne Itali.

Zhvillimin dhe famen e hereshme te Butrintit duhet te falenderohet shenjtores te kushtuar Asklepit, zotit te mjekesise, te ngritur ne shekullin e IV p. Krishtit. Shenjtorja ka ndodhur ne pjesen jugore te Akropoles. Besimtaret kane ardhur ne kete shenjtoje per te kerkuar sherim – shendet , duke lenë ne at vende gjera simbolike dhe para per zotin dhe priftlerinjet te cilet e kane sherbyer.

Butrinti eshte krijuar duke ju falenderuar shenjtores kurse aftesija shenjeterore e ujit te Butrintit eshte reshpektuar deri sa ka egzistuar vet qyteti. Nimfat te cilave ju kane kushtuar shume permendore ne disa burime kane qene zonjat e natyres posaqem te lidhura me uje. Duket se reshpektimi I Nimfave e cila ka qene posaqem e popularizuar ne kete zone reth Butrintit ka qene e kuptueshme dhe e aresyeshme duke mare parasysh se ka pase lidhje te ngusht me ujin. Shpella me disa figura te betimit eshte zbuluar ne afersi te Konispolit ne jug te Butrintit.

Deri ne shekullit e IV para Krishtit eshte ngritur lart rendesija Buthrotuma, dhe keshtu reth vitit 380 p. Krishtit vendbanimi eshte forcuar me nje mure te gjat me pes dyer te qytetit duke hapur nje siperfaqe prej gjasht hektaresh. Ne v. 228 p. Krishtit ka ra nen sundimin e pushtetit Romak, kurse ne shekullin e I. p. Krishtit eshte bere pjese e pa ndashme e provinces *Macedonia*. Julije Cesari e ka formuar kolonine ku e ka vendbanuar me veteranet e tij te luftes gjat 45 viteve p. Krishtit , kurse

Augusti e ka dyfishuar madhesine e ketij qyteti dhe numrin e banueseve te Romes. Ndertesat e reja I kane perfshire edhe akuaduktet , bazenat, shtepit, forumin dhe nimfet. Ne shekullin e 3. Termeti e ka shkatruar pjesen me te madhe e qytetit dhe pas asaj ka filluar gradualisht dhe pa nderprer shkaterrimi I tij. Ne fillim te shekullit te 6, Butrotum eshte bere nje qender ipeshkviane, dhe eshte ndertuar nje pagzimore e madhe njera prej ndertesave te Kristijanizmit te hereshem me e madhe e ketij lloji dhe Katedrala. Sundimi I Bizantit mbi Butrotum ka zgjatur deri ne shekullin 12. Pas asaj kane sunduar ne kete zone shume fuqi sepse ka qene strategjikisht ne nje vend te

rendesishem, ne nje rruge lundrore ndermjet detit Adriatik dhe detit Jon. Per kete vend veqanrisht ka luftuar Venediku (deri ne v. 1796). dhe Perandorija Osmane deri te Pavaresija e Shqiperise ne v. 1912.

Butrinti Helenistik- Theatri

Theatri ne Butrint eshte ndertuar ne nje pjertesie te akropoles e kthyer kah kanali Vivari. Shfrytezimi i pjertesise natyrore e ketij bregu ka sherby si nje zgjedhje praktike per vendosjen e shiqeshmerise, qka eshte nje shenj tipike e theatreve antike

Butrint, Pagezimorja

Butrint, kulla mbrojtëse

greke. Ne fillim ka pasur shume pak teatra. Jane zgjeruar ne shekullin e III. p. Krishtit kurse vendet e publikut (cavea) jane zgjatur deri te ndertesat e trezorit. Renditja e uleseve eshte organizuar ne menyre hiererarhike keshtu qe uleset me afer skenes kane sherbyer per qytetaret me te shqar. Ne Butrint rendi i pare i uleseve ka pase banka ne kembet dhe kane qene te dekoruara dhe vizatuara me shuplakat e luanit, kurse karikat e fundit kane qene te bera nga bloqet e thjeshta. Performanset nuk jane mbajtur ne pjesen e rafsht qarkore (orchestra) , por ne sqenen e ngritur(scaenae frons). Sqenat diku gjat kohes se Romes jane pertrire intenzivisht dhe skenen e bejne ma te lart me se paku dy kateshe. Tre vende

te hapura te cilat mund ti shofim edhe sot kane sherbyer per hyrje dhe dalje te ndertuesve-mjeshterve kurse ne vrimat e murit kane qene shume shtatore (trupore). Auditoriumi gjithashtu eshte zgjeruar ne kohet Romake per te mundur te pranoj sa me shume banor. Kalimet permes theatrit nga te dy anet e skenes jane mbuluar me me qemer (hajat) ne form vozge. Ende nuk eshte e vertetuar me siguri kur eshte mbyllur ky theater, mirpo besohet se kjo ka ndodhur ne perudhen e vonshme antike, si edhe ne pjeset tjera te Mesdheut. Procesi i shkaterrimit te strukturave dhe perdorimi i mevonshem i tyre per qellime te tjera ka qene afatgjat.

Butrint, keshtjella e Venedikut

Butrinti i Kristijanizmit të hershem – pagëzimet

Kristijanizmi ka lulezuar në Butrint në shekullin V kurse qyteti e ka pasur edhe ipeshkvin e vet. Pagëzimet është ndërtuar në pjesën e II të shekullit gjashtë dhe është një veper e mjeshtrit i cili ka punuar në afërsi të Nicopolis. Kete e ka zbuluar një mision arkeologjik Italian në v. 1928. Behet fjalë për pagëzimet e dytë me të madhe në pjesën lindore të perandorisë Romake kurse me të madhja ndodhet në Aja Sofija në Stamboll. Qdo aspekt i arhitektures dhe dekorimit (Mozaiku i dyshemes perdhese) i pagëzimit simbolizon ceremoninë e pagëzimit, kurse fontana në pjesën e jashtme të saj përfaqëson dhe simbolizon një burim të jetës së amëshueshme. Jashtëzakonisht i vlefshëm Mozaiku polikrom i dyshemes perdhese të pagëzimit të Butrintit është bere dhe përpunuar në mënyrën me të shkathtë dhe me të komplikuar të Mozaikut të dyshemes perdhese në mes të pagëzimeve të ruajtura nga kjo periudhë. Egzemplari i tersishëm i dyshemes perdhese përbehet nga shtatë fije të cilat e rrethojnë bunarin e pagëzimit në qendër duke formuar numrin tet, numer i Kristijanizmit për shpëtim dhe amshim. Vëmendja e vizitorëve i cili e kalon pragun e hyrjes kryesore ju tërheq vëmendjen dy pauna të mëdhenj në hardhin e verës (vitis vinifera) e cila ritet në një enë lulesh të madhe. Paunet e simbolizojnë parajsën, kurse hardhija verës përfaqëson Eukaristinë dhe gjakun e Krishtit. Në shekullin e mesëm ndërtesa është ndryshuar pjesërisht me ndihmën e shtyllave të gurrit dhe një apside të re gjysëm harkore. Pllakat e gurrit janë vendosur mbi Mozaikun. Në vendet tjera në qytet deri tani janë gjetur tet Kisha. Me të rëndësishmet ndodhen kundrejt kanalit Vivari.

Butrinti i shekullit të hershem – fortifikata e Venedikut

Venedikasit e kanë ndërtuar fortesën në majë të mallit në shekullin 14 dhjetë në pjesën perëndimore të një sipërfaqe të rrafshet të akropoles antike. Ndërtesa me të rëndësishme e shekullit të mesëm e Butrintit Keshtjella në akropol është kryesisht rekonstrukcion nga vitet e 30. të shekullit të 20. Behet fjalë për një kull të forte mbrenda sipërfaqes pes kendeshe e forcuar me murrin e kurorizuar. Mirpo, teresija e murreve që e rrethojnë kete godine, skica e Edward Leara nga viti 1857, si dhe fotografitë që i ka inqizuar arkeologu Italian Luigi Maria Ugolini gjat v. nëzjet dhe tridhjetë të shekullit 20. deshmojnë për pamjen markante të fortifikates, me kulla shumë të larta dhe me murret e jashtme që e përbejnë kete.

Nga fortifikata shifet kështu ngushtica e korfuzit dhe kanali Vivari. Ndërtesat e përparshme janë menjëherë për të ulur sipërfaqja për fortifikatën e re e cila në fillim ka qenë e formuar si sipërfaqe me kulla markante dhe me një pikëmbështetje dykateshe të mbrendshme. Kulla e dytë (e njohur duke ju falenderuar inqizimeve të Ugolinit) është shtuar me vonë mbrenda pikëmbështetjes së mbyllur por edhe është e mundur për më e shfrytëzuar si banesë të keshtjellarit. Italianet gjat 30. vjetve të shekullit 20 kete vend e kanë transformuar në vendbanim të arkeologve të cilët e kanë hulumtuar lokacionin e cila ka përmbajtur edhe një muze të vogël. Muzeumi Butrint i cili ka qenë mbrenda fortifikates së renovuar në akropol në rrethimin moderne dhe elegante perseri është regulluar dhe hapur publikisht në v. 2005 si vend ekspozues i historisë së pasur të kesaj zone. Muzeumi e përcejel historinë e Butrintit si një mikro kozmos të historisë së Mesdheut dhe ngusht është e lidhur me rrethimin e afërt përmbrenda mikro regjionit të gjirit dhe pejsazhit me ilustrime të planeve të porositura të renovimit dhe materijalin e pasur arkivor.

KORFUZI

Autenticiteti dhe tërësija e qytetit grek

Qyteti vjetër Kerf në ujdhesën Korfuz në pjesën perëndimore të bregdetit të Shqipërisë dhe Greqisë ndodhet në një pozite strategjike në hyrje të detit Adriatik. Renjet e këtij qytetit datojnë prej shekullit 8, para Krishtit tri fortifikata të qytetit të cilat i kanë projektuar inxhinjeret e njohur të Venedikut katër shekuj I kanë ruajtur interesat tregëtare të Republikës së Venedikut kundrejt imperatorisë Osmane. Fortifikatat gjat tërësimit janë renovuar dhe pjesërisht rindërtuar, dhe në kohën më të re nën udhëheqjen Britanike në shekullin 19. Kryesisht fondi neoklasik banesor në Qytetin e vjetër i takon pjesërisht periudhës Venedikase, kurse një pjesë është ndërtuar më vonë, e posaqmë në shekullin 19dhjet. Tërësija urbane dhe e limanit të Korfuzit si një lima mesdhetar është shumë lart e vlerësuar përshkak të tërësive dhe autenticitetit. Tri

Corfu, shikimi i qytetit prejse larti

Corfu, qendra e qytetit

pjesë historike të qendrës së qytetit e përfshinë Sianada (esplanada) e cila shtrihet ndërmjet Fortifikatës së vjetër dhe zonës së ndërtuar e cila deri të madhësia e sotme ka arritur duke i prishur dhe rezuar shumë ndërtesa përshkakë të mbrojtjes në vitin 1628. Spianada, sipërfaqja me e hapur për mbrenda lokalitetit, është i mbjellur me lisa dhe kopshte dekorative nga shekulli 19dhjet dhe është ngushtë i lidhur me historinë e qytetit. Deti dhe lisat, pyjet, fushat e ullirë ve dhe pejsazhi tjetër vegjetativ për rreth qytetit janë shumë faktor të rëndësishëm të kësaj ambijenti natyror. Disa karakteristika të zonës së mbrojtur ngushtë janë të lidhura me historinë e

qytetit si përshembull varetat historike në rafshlartat Sotiros dhe Avrami, si dhe parqet Garitsa dhe Anemomylos. Kjo pandarsi e një teresije kulturore me vlerë të lartë estetike është e nominuar për regjistrimin në Regjistrinë e trashëgimisë botërore (World Heritage List) 31. Korrik të v.2007, kurse Ministria e Kulturës e ka shpallur si një “Përmendore historike I parapare për mbrojtje”.

Teresija e fortifikatave dhe Qytetit të vjetër Krf ndodhet në një pozitive strategjike në hyrje të detit Adriatik. Renjet historike të qytetit vijojnë qysh prej shekullit 8. Para Krishtit

Corfu, forumi i heronjeve të luftës së Qipros

dhe në kohën e Bizantit. Ka qenë i ekspozuar ndikimeve të llojllojshme dhe një perzjerje e popujve të ndryshëm. Prej shekullit 15.dhjet Krfi ka qenë rreth katër shekuj nën sundimin Venedikas dhe pastaj sundimet janë nduar me francez, britanik dhe pushtetasi Grek. Në shumë raste ka qenë i detyruar që ta mbroj mbretërinë Venedikase detare nga ushtria Otomane. Krfi është një shembull i jashtëzakonshëm i ndërtimit të fortifikatave të cilin e ka projektuar arkitekti Michele Sanmicheli, dhe vlerën e parë e ka dëshmuar në luftërat e para. Identiteti specifik i Krfit shprehet se në planin e fortifikatave të tij dhe trashëgimisë

neoklasike të ndërtimit që e vënë në krah të fortifikatave tjera të mëdha me qytetet që posedojnë limane. Regjistrimi në Regjistrinë e trashëgimisë botërore (World Heritage List) është bërë sipas kriterijumeve (iv): teresija urbane dhe e limanit të Krfit ku dominojnë fortifikatat me prejardhje Venedikase paraqet një shembull arkitektonik me vlerë të jashtëzakonshme universale me autenticitetin e vet dhe teresinë. Është ruajtur forma e teresishme e fortifikatave në të cilat mund të shihen tragjet nga koha e okupimit venedikas, duke përfshirë edhe citadelen e vjetër dhe kështjellën e Re, por sidomos ndërmarrjet nga koha Britanike. Forma e sotme

Corfu, Pallati i Shen Mikelit dhe Shen Gjergjit

e teresise eshte fituar me punimet ne shekullin 19dhjet dhe 20. Autenticiteti dhe teresija urbane e Indit lidhese kane te bejne para se gjithas me qytetin neoklasik. Per gjegjesine per mbrojtjen e qytetit e ndajne disa institucione ne baze te vendimeve te ndryshme, duke perfshire Ministrine e Kultures te Greqise (vendimi I ministrise nga v. 1980), Ministrija per ambientin dhe planifikim hapsinor dhe punet publike (Vendimi I kryesise nga v. 1980) dhe komuna Kerf (Vendim kryesise nga v.1981).

Greket ðe vjeter, Romaket dhe Bizantinët

Korfuzi , I pari ishul ne detin Jon ne hyrje te Adriatikut te paret e kane populluar nje grup I **Eritrejve** (775-750 para Krishtit). Korintijant ne vitin 734 para Krishtit ne jube te qytetit te sotem te Vjeter e kane formuar kolonine e njohur si **Kerkyra**. Qyteti eshte bere nje pike e rendesishme detare dhe tregtare ne rrugen ne drejtim te Sicilise dhe ka formuar tjer koloni ne Ilirik dhe Epir. Kerfin dhe bregdetin e Epirit

e ka okupuar Reublika Romake (229.para Krishtit) dhe kane sherbyer si pikenisje per okupimet Romake ne lindje. Ne kohën e mbreterimit te Kaligules dy nxenes Shen Pali Apostol, Shen Jason ipeshkvi Iconiuma dhe Sosipater ipeshkvi Tarsa e kane sjellur kristijanizmin ne ujedhes. Gjat ndarjes se Mbreterise 336 . Kerfi I ka takuar Imperatorise Lindore Romake dhe atëhr fillon nje periudh e bujshme gjat seciles e kane sulmuar ishullin **dhe e kane plaqkitur Gotet** (551). Popullata gradualisht e ka leshuar qytetin e vjeter dhe eshte

transferuar ne gadishulin te cilen e karakterizojne dy maje Korifi ne te cilen sot ndodhet citadela e vjeter. Venedikasin duke e mbrojtur njekohesishte tregetine e tyre me Konstantinopolin nga duka I Normandise Robert Guiscarda. Kerfin ne v. 1081 e kane okupuar Normanet, mirpo mbreterija Bizantine e ka kthyer perseri ne v. 1084. Pas perfundimit te luftes se IV Kryqezatave dhe plaqkitjes se luftetareve te Kryqezatave Konstantinopolit ne v. 1204 mbreterija Bizantine eshte shkatruar. Per falenderim te mbrojtjes ushtarake Venedikasin I kane fituar te gjitha bazat detare te rendesishme per mbikqyrjen e detit Egjeji dhe Jon, duke perfshire edhe Kerfin te cilin shume shkurt e **kane okupuar** prej v. 1204- 1214.

Sundimtaret e shekullit te mesem: Normanet, Anzhuinet, Venedikasin

Ne gjysem shekullin e ardheshem ujdhesa ka qene e okupuar nga despotet e Epirit (1214-1267.) dhe pastaj nga Anzhuinet e Napolit (1267-1368) te cilet e kane shfrytezuat per forcimin e pozitave te tyre kundrejt mbreterise Bizantine dhe **Republikes Venedikase**. Qyteti I vogel I shekullit te mesem eshte ngritur ne mese te dy majeve Castel da Mare te Bizantit dhe Castel di Terra te Anzhuineve, I mbrojtur me murret mbrojtese te kulave te forcuara. Burrimet e shkruara nga pjesa e pare te shekullit 13. Flasin per ndarjen e pushtetit administrative dhe fetar ne mese te banoreve te citadels dhe banoreve te pjeses se jashtme te qytetit ne siperfaqen te cilen sot e pefshijne Spianada. Republika e Venedikut I ka shfrytezuat keto kundershime te mbrendshme te tyre te cilat e kane shkaktuar Mbretrija e Napolit dhe e ka mare mbrikqyrjen e Krfit (1386-1797) per ta forcuar aftesine dhe fuqine detare dhe tregtare ne pjesen e jugut te Adriatiku. Ndermarjet ne kontinuitet per caktimin , permiresimin dhe zgjerimin e perimetrit te caktuar te shekullit te mesem tregojne per nje rol te rendesishem strategjik dhe ekonomik te Kerfit gjat ter

kater shekujve te okupimit Venedikas. Ne fillim te shekullit 15dhjet aktivitetet kane qene te koncentruara ne qytetin e shekullit te mesem dhe zhvillimin e infrastruktures se limanit (skelet e portit , limanet dhe kantijeret detare) dhe eshte vazhduar me ndertimet e mbrojtjes. Ne fillim te shekullit 16dhjet eshte gropuar kanali me te cilin qyteti mesdhjetar eshte I nderprer nga paralagjet.

Pas okupimit Otoman te qytetit ne v. 1537 dhe djegejes se paralagjes ka filluar nje program I ri I punimeve per mundesine e ndarjes se citadeles(fortesa) nga qyteti, kurse mbrojtja e saj te forcohet. Potezi tokesor (Sipanada e sotme) eshte pas-truar ne v. 1516, kurse eshte zgjeruar me rezimin e shtepive kundrejt murreve te forteses, me mbushjen e kanaleve jane ngritur dy bastion dhe jane zvogluar muret perimetral kurse keshtjellat e vjetra jane nderuar me ndertesate reja. Punet jane bazuar ne baze te projekteve Michelea Sanmichelia (

Corfu, Pallati I Koprit

1487-1559))jane kryer ne v. 1558, e kane regulluar mbrojtjen e qytetit ne hap me perparimin e shpejt dhe zhvillimin e artillerise gjat dhjevjeteshve te fundit. Okupimi I ardhshem Otoman 1571,I ka nxitur Venedikasit te leshohen ne nje ndermarje te madhe qe kane mare per kete qytet te shekullit te mesem e sidomos paralagja e tij limani dhe te gjitha ndertesat ushtarake (1576-1588). Therante Vitelli, arhitekt I kontit Savoje ka vendosur kete fortifikat (Keshtjella e Re) ne nje rafshlart te Shen Markut ne perendim te qytetit per me e mundesuar mbikqyrjen perethe zones dhe detit si dhe 24 paralagje te rethuar me mure, bastione dhe kater hyrje. Jane ndertuar edhe ndertesate tjera ushtarake dhe civile. Kurse limani Mandraki nga shekulli 15dhjet eshte renovuar dhe zgjeruar. Nje kohesisht qyteti meseshkullor eshte pergatitur per nje qellim specifik ushtarak (katedrala eshte transferuar ne pjesen e re te qytetit ne shekullin 17dhjet) duke transferuar ne fortesen e Vjeter. Perberja mbrojtse me vone eshte forcuar kah perendimi me penden mbrojtese ne mese te viteve 1669 dhe 1682, pjeserisht nga inzhinjeri ushtarak Filipp Vernade. Osmanlite ne v. 1714 kane tentuar ta okupojne perseri Morejen (Peleponezin), mirpo rezistenca e Venedikut eshte forcuar kure forcat Otomane jane drejtuar ne drejtim te Korfuzit. Ndhima e flotave detare Kristijane dhe fitorja Austrijake ne Hungari ne v. 1716 kane kontribuar ne mbrojtjen e qytetit.

Korfuzi Modern: Franqezet, Britaniket dhe Mbreterija e Greqise

Me paqen ne Campo Formiu (1797) eshte vulosur fundi I Republikes se Venedikut kurse Korfuzi bjen nen administratimin Franqez (1797-1799) , kjo zgjat deri te terhjekja e Franqezve para aleances Ruso-Turke te cilen e ka themeluar Shtetin e bashkuar te ujdhesave te detit Jon, me qytetin kryesor ne Korfuz (1799-1807). Percaktimi I kufive teritorijal ne Evrop pas sulmit te Napoleonit pas nje periudhe ndermjet te pushtetit te rij Franqez (1807-1814), e kane formuar Ko-

Corfu, Fortifikata e vjeter

rfuzin gjat gjysem shekullit te ardhshem si nje protektorat Britanik (1814-1864) si kryeqytet shteteve te bashkuara te udhjesave te Jonit Korfuzi e ka humbur rendesine strategjike. Nen administrimin e komisarit te Lart Britanik Sir Thomas Maitland (1816-1824) aktivitet ndertimore kane mare kahjen kah Spianades. Trashegimtari I tij Sir Frederic Adam (1824-1832) ju ka kushtuar puneve publike (ndertimin e ujesjellsave, rekonstruimin e fortesave te vjetra dhe ndertimin e ndertesave te reja ushtarake ne vendet Venedikase, renovimin dhe ndertimin e ndertesave te reja te qytetit), dhe reorganizimin e sistemit arsimore (1824 eshte hapur Akademija e Jonit) dhe ne kete menyre ka kontribuar ne turbullimet intelektuale te cilat

kane filluar te shkellqejne pas okupimit Franqez. Njekohesisht Britaniket kane filluar rezimin e fortifikatave te jashtme ne pjesen perendimore te qytetit dhe planifikimin e kvarteve banesore jasht murreve mbrojtese. Ujdhesa ne vitin 1864 eshte bashkangjitur Mbreterise Greke. Fortesat jane qmilitarizuar kurse shume pjese te murreve perimetral I fortifikatave shkall -shkall jane prishur. Ujdhesa eshte bere nje pushimore e dashur e aristokracise Europijane. Qyteti I vjeter eshte demtuar shume rende nga bombardimi ne v. 1943. Me humbjen e shume jeteve njerzore jane shkaterruar shume shtepi dhe ndertesate publike (Parlamenti Jonit, theatri, biblioteka) katermbdhjet kisha, dhe shume ndertesate ne Citadelen (keshtjella) te Vjetra.

DUBROVNIKU

Fortifikat margaritare e adriatikut

Dubrovniku është qender ekonomike, arsimore dhe kulturore e Dalmacisë së jugut dhe qender administrative e prefekturës Dubrovnikase-Neretvane. Fillimi dhe historia e ndërtimit të mureve të qytetit përputhen me fillimin e historisë së zhvillimit të vet qytetit Dubrovnik ose Qytetit të shkruar me germen të madhe filestare si edhe e quajnë qytetaret e tij. Në të vertet, muret e tij kanë qenë gjithmonë *conditio sine qua non*, që e shqipton dhe në mënyrë shekullore deri në ditët e sotme e feston mbishkrimin i njohur në derën hyrëse në kështjell Lovrijena: *Non bene pro toto libertas venditur auro- lirija nuk shitet për asnjë ari të botes. Lirija ka qenë ideal i Dubrovnikut i cili është aritur dhe i ruajtur gjat shekujve. Kështu që në flamurin e Republikës së Dubrovnikut shtetit të shekullit të mesëm qendra e së cilës ka qenë Dubrovniku është shqiptuar mbishkrimi „Libertas“.*

Dubrovnik, Shiqimi prej së larti

Sipas legjendes fillimi i Dubrovnikut ishte i lidhur me ramjen e qytetit antik Epidaur i cili ka qene ne pjesen e sotme te Cavtatit, keshtu qe refugjatet jane vendosur ne shkembim e quajtur *Laus ose Raus* dhe keshtu e kane formuar Dubrovnikun. Mirpo me hullumtimet arkeologjike eshte gjetur nje para nga shekulli 4-3 para kohes helenike. Perveq kesaj zbulimet e tjera epigrafike dhe numizmatike nga koha Romake e vertetojne kontinuitetin e jetes ne kete pjese te qytetit mesjetar. Sipas interpretimeve etimologjike me te reja emri Latin Dubrov-

nik-Ragusium vjen nga fjala greke *ragousa*, , qe do me thene shkembor , ujdhes e qar (plasur), gjithashtu e vertetojne kete teori. Emri Sllav „ Dubrovnik“ rjedh prej fjales „dubrava“= „pylli“ i cili i ka mbuluar pjertesine e malit Srgj.

Vendbanimi i perparshem eshte formuar ne pjesen me te lart te sujedheses ne pjesen qe sot quhet shen Marija e cila ka qene e lidhur me pjesen tokesore ne perendim kurse e ka mbrojte gjiju i cili ka qene shume i mire per hedhjen e

6Dubrovnik,
Rituali ne ditën e Shen
Blasiusit

siprancës se anijes. Pozit e cila kundrejt detit ka qene e kufizuar me shkembim te lart deri ne 35 metra , kurse nga pjesa verijore edhe mjaft e repishme pjesa malore ka formu një siguri relative të vendbanimit keshtu qe armiqtet , okupatorët dhe banditet e asaj kohe te cilet jane afruar nga pjesa e tokes ose e detit kane mujt te shifen dhe zbulohen me kohe. Kjo ka qene nje pozite strategjike ku ka pasur mundesi te jash-tzakonshme te mbikqyrjes se anijeve te cilat kane udhetuar (lundruar) kah drejtimi lindor i Adriatikut te njohur qysh ne kohën antike. Gjiri i mbrojtur me nje qender te mire dhe sujedheses se pjert me burime te ujt te pijshem kane mundesuar zhvillimin e jetes dhe kultivimin e banimit. Sipas legjendes ky vendbanim eshte formuar ne pjesen e kthyer kah pjesa tokesore me se pari me gardh i rethuar me vone me murin e that.

Dubrovniku e ka arritur kete forme te e sotme ne shekullin 13-dhjet. Muret gjithmone jane modernizuar deri ne vitin 1660 kur edhe eshte kryer dhe bastioni i fundit i Shen Shtjefnit i vendosur ne pjesen jugore te mureve. Muret jane te gjata 1940 m. dhe perbehen prej mureve kryesore te qytetit gjashtemdhjet fortesa , tre keshtjella, gjasht bastione, dy kala me kende, tri bedeme , tri ngushtice , dy fortesa anesore , nje valeprites i limanit dhe dy ura qe qohen. Ne disa vende i lart edhe deri ne 25 metra , muri kreyor i qytetit ne pjesen tokesore eshte i trash prej 4 deri 6 metra, kurse ne pjesen e kthyer kah deti 1,5-3 metra. Shume mjeshter te njohur dhe te pa njohur te vendit dhe te huajt ndertimtar si dhe mjeshter me fame kane kontribuar ne ndertimin e mureve me gjithese shumica e ndertimtarve gjithemone ka mbetur e panjohur.

Thelbi (qendra) historike e qytetit me bedemat e qytetit fortesat dhe ngushtica e regjistruar ne vitin 1966 si pasuri kulturore ne Kroaci. Ne vitin 1979 eshte regjistruar ne regjistrin e trashegimise kulturore boterore te UNESCO-s. Jane

Dubrovnik,
Statua e Shen Blasiusit te
kisha

Dubrovnik,
kulla e Minqetes

mbrojtur 18.8 hektar te tokes dubrovnikase. Me qene se behet fjal per lokalitetin nen mbrojtjen e UNESCO-s trashegemija ndertimore e Dubrovnikut duhet me kujdes te inkorporohet ne menyren e jetes moderne duke ju permbajtur reptesisht parimeve te konzervatorve. Pjeset e mbrojtura nuk guxojne te ndahen nga kontaktet me pjesen e qytetit per duhet gershethohen ne menyre funksionale duke mbajtur barazpeshen vizuale.

Te gjitha menytrat procedurale te planifikimit hapsinor duhet te zhvillohen patjeter ne lidhje direkte me vlerat ndertimore te trashegimise historiko kulturore.

Qendra (thelbi) i qytetit te vjeter te cilen duhet me e renovu ne kontinuitet dhe gjithmone paraqet nje pjese me atraktive te jetes ne qytet. Shume pjese te devastuara duhet te revitalizohen per te u inicuar kethimi i banorve te rinje dhe turisteve. Permiresimi i kushteve te banimit do te mundeson ardhjen e kushteve te pergjithshme shoqerore me te mira, aresimore, dhe permbajtjeve rekreative dhe kulturore. Organizimi funksional i jetes ne pjesen qendrore te qytetit mvalet nga renovimi i ndertesave egzistuese dhe pjesve te leshuara .

Analiza e permbajtjeve egzistuese sportive tregon nje munges te llojllojshmerise dhe numrit te permbajtjeve te cilat momentalisht nuk i plotesojne kerkesat e banuesve dhe turistave . Projekti i fusheloves se femijve ne Pelina ka filluar si renovim i nje fushesporti te leshuar pas dore e cila ka mundesuar edhe zbulimin e nje zone shume te rendesishme arkeologjike nen fortesen perfundi (Minqeta). Qellimi i regullimit te sportit te femijve ne Pelin ka qene ngritja e kualitetit te jeteses dhe terhjekja e banoreve te rinje ne pjesen e qytetit te vjeter. Projekti i fushesportit ne Pelin ka krijuar me skuses nje siperfaqe bashkekohore te qytetit i cili eshte harmonizuar ne kete rethin te trashegimise ndertimore edhe njekohesisht duke e mos e prekur parkun jashtzakonisht te vlefshem arkeologjik.

Kështjella Revelin

Ndodhet ne pjesen lindore Qytetit, para Deres nga Ploča. Eshte ndertuar per tu mbrojtur pjesa lindore e qytetit dhe limani i qytetit. Keshtjella e perparshme eshte e ngritur ne vitin 1463 ne kohen kur mbretërija Osmane ka qene nje kercnim serioz. E ka marur emrin sipas nocionit *rivellino* ose *revellino* i cili shfrytezohet nen dertimin e fortifikatave per shenimin e fortifikates te ndertuar kundrejt pikave me te dobeta te permbajtjes dhe mbrojtjes se qytetit ose kundrejt disa deryve te qytetit me qellim te forcimit te pozites mbrojtese.

Me qene se ka qene nje rezik i pa pritur nga ana e sulmit nga Venediku gjat egzistimit te Liges se Shenjte kah fundi i shekullit 15, ka qene e nevojshme te forcohet ky vend i ndjeshem ne pjesen fortifikuese te Qytetit. Senati kete detyre ja ka besuar Antoniju Feramolitu nje ndertimtar me pervoj te fortifikatave ne sherbim te admiralit te gjenoves Andreea Dori, nje mik i besueshem i Republikes se Dubrovnikut. Ne vitin 1538 Senati i ka lejuar projektet e reja te Ferramolinit per forcimin e Revelinit. Ka qene e nevojshme 11 vjet te ndertohet dhe gjat ter kesaj kohe te gjitha punet ndertimore ne Dubrovnik jane ndalur per te i kryer punet ne keshtjell ne afat sa me te shpejt. Revelini eshte kryer ne vitin 1549.

Keshtjella ka formen e nje katerkendeshi te parregult ku pjesa verijore e kendit formon nje pyke te ashper. Hyrja ne keshtjell ndodhen ne pjesen jugore ku ruga e cila kalon permes dy deryve e pren pjesen e rrafshnalt. Si keshtjella dhe rrafshnalti jane te izoluar nga te gjitha anet. Pjesa jugore rrethohet leshohet kah deti kurse ngushtica e qytetit rrethohet keshtjellen nga te gjitha anet. Ne murin verior te trash te keshtjelles Revelin ne nivelin e ngushtices koridoret jane te ndara ne pjese te himta dyfektorja e trefisht te cilat perfundojne ne katin e fundit te keshtjelles.

Dubrovnik, sheshi kryesor dhe kisha e Shen Blasiusit

Stradun ose Rruga Kryesore

Straduni ose Placa si e quajne Dubrovnikasit është një pjesë e hapur kryesore të qytetit të Dubrovnikut dhe një shetitore me atraktive dhe vend i grumbullimit (takimit). Ky është vend i ngjarjeve të gjitha festimeve të qytetit dhe procesioneve por dhe rruga kryesore afariste e Qytetit. Kjo rrugë me e gjere e ndan Qytetin në gjysmen verijore dhe jugore . Njekoheishtë është rruga me e shkurter prej dyerve perendimore deri te dyert lindore. Gjatesija e Stradunit është përafërsisht 300 m.

Është ngritur si rezultat i lidhjeve shumë intenzive tregtare dhe shoqerore – ekonomike ndërmjet vendbanimit Greko-Romak në ujdhesen Lave(laus) dhe vendbanimit kroat(sllav) në pjesën tokësore. Bashkësija e pakt Greko-Romake është perzier me banoret Kroat (sllaven) kështu që në shekullin 12dhjet Dubrovniku ka pasë kryesisht një karakter etnik kroato-sllaven. Nga shekulli 14dhjet dominon elementi kroat.

Në fund të shekullit 11dhjet kanali i ngushtë i cili i ka ndarë vendbanimet është mbushur me dhe kështu që ju ka mundësuar që vendbanimet të lidhen për tu kryar një sipërfaqe e re për marrëdhënie tregëtare. Placa ka marrur një rëndësi të plotë në fund të shekullit 12dhjet kur këto dy vendbanime janë rëthuar me muret e qytetit dhe kështu është formuar një teresi e qytetit.

Straduni është shtruar me pllaka në vitin 1468 . Këto pllaka gelqerore janë sot të grisura nga përdorimi i rafshta sikur akull me shkëlqim të lart si pasqyre dhe duken si të mos ishin nga gurri ose janë të gjamit.

Është interesant të potencohet se gjysma e rrugës është shtruar me pllaka si shembulli i shpines së peshkut në një drejtim , kurse pjesa e dytë është shtruar me plaka duke e shfrytëzuar të njëjtin egzemplar nga ana e kundërt. Në vendin e takimit të dy egzemplarve ndodhet një plak e gelqerit e vogël në formë katerëndeshë e qitur në toke e vetmja pjesë e cila si plak dallohet prej të tjerave.

Shkrijetorja e metaleve te shekullit te vjeter dhe shekullit te mesem te vonshem

Ndodhet ne pjesen veri perindimore te qytetit ne thelbin (qendren) historike te Dubrovnikut ne pjesen e dikurshme te drynave. Duke ju falenderuar murit te qytetit i ndertuar ne vitin 1457 ndermjet kulles Minqeta dhe kulles Kende i Lart, dryni behet pjese e qytetit kurse kjo siperfaqe eshte zgjedhur per ndertimin e shkrijetores. Ne te gjitha anet eshte mbrojtur nga sulmet e armiqeve nga jasht kurse nga pjesa e mbrendshme eshte ndar nga Qyteti per te mundur me e ndal zgjerimin e zjarit te madh.

Gjat hulumtimeve arheologjike jane zbuluar muret qe e kane formuar bedemin e qytetit. Muret jane rezuar kur e kane humbur funksionin e mbrojtjes kurse toka eshte mbuluar me nje shtres sterile te dheut dhe eshte rafshuar per ndertimin e shkrijetores. Ka funksionuar me nderprerje prej shekullit 15. dhe matutje deri te Termeti i madh ne vitin 1667 pas te cilit kjo siperfaqe pjeserisht eshte mbuluar me mbeturina nga godinat e te renuara qe kane qene per reth dhe matutje jane shfrytezuat si depo i plehrave. Zona ku ka qene fura ka vazhduar te funksionoj edhe pak kohe kurse pjeset tjera jane shfrytezuat ne menyre sporadike dhe pa plan deri sa shkrijetorja definitivisht eshte mbuluar plotesisht. Metali i shkrirë eshte perdorur per shkrijenjen e kembenave, armeve artillerike dhe gjyle artillerike, dhe pajisje te tjera te arsenalit te Republikës. Nuk eshte prodhuar vetem per nevojat e vendit por edhe per eksport ne Spanj me te cilen Dubrovniku gjithemone ka kultivuar maredhenje te mira. Eshte eksportuar edhe ne Itali edhe ne Venedik ku kane qene mardhanjet e mira tregtare dhe i kane tejkaluar shume kundershtime te shumta kaluese qe kane rjedhur nga interesat dhe qellimet e tyre. Pjesa e drynave eshte mbuluar disa her qka ka krijuar nje rend stratigrafik. Gropimet (hulumtimet) kane vertetuar supozimin per egzistimin e aktiviteve te koncentruara industrijale gjat kohes se shekullit te mesem dhe shekullit te vonshem ne kete pjese te qytetit.

Dubrovnik, Fortesa e Lovrijencit

FERRARA

Renesansa ne grykderdhje e lumit Po

Ferrara, nje qendër e rëndësishme tregtare gjat shekullit të mesëm e ka aritur begatinë në renesansë gjat kohës së sundimit të familjes Este. Regjistrimi i qytetit në Regjistrinë të trashëgimisë botërore të UNESCO-s (World Heritage List) lidhet me këtë kohë briljante kurse është kryer me dy faza: herën e parë në vitin 1995 dhe pastaj në vitin 1990. Në mbledhjen e 19 të Komisionit të trashëgimisë botërore (Committee for World Heritage) të mbajtur në Berlin në vitin 1995 qyteti Ferrara është shtuar në regjister sipas kriterijumeve (ii), (iv) dhe (vi) si „ lokalitet me vlera të jashtëzakonshme univërsale, jashtëzakonisht i planifikuar si qytet i renesansës ku thelbi urban i tij është ruajtur kryesisht i pa prekur. Arritjet në planifikimin urban të trupësuar në Ferrari kanë pasur një ndikim të thellë në zhvillimin e skemës urbane në shekulljt

Ferrara, keshitjella e Estenses

Ferrara, kuvendi komunal

e ardhshem. Regjistrimi ka të beje në qendër e qytetit për mbrenda murreve monumentale , të ruajtura me oboret e mbrendshme dhe parqet.

Gjat mbledhjes së 23 të mbajtur në Marrakesh më 22 dhjetor 1999. Komisioni për trashëgiminë botërore (Committee for World Heritage) e ka zgjeruar këtë besim konform me kriterijet (iii) dhe (v) duke e njohur rezidencën e dukës nga familja Este jashtëzakonisht e shprehin ndikimin e kultures renesanse në këtë peizazh natyror. Grykderdhja e lumit Po është një shembull i jashtëzakonshëm i peizazhit planifikuar kulturor dhe jashtëzakonisht i ruajtur në formën origjinale.

Me kërkesë të Republikës së Italisë Komisioni më vonë ka vendosur që emri i kësaj begatije të regjistruar të nderohet në „ Qyteti i Renesanses Ferrara dhe perkatesija e grykderdhjes së lumit Po“ Duke ja bashkangjitur një pjesë me të gjere dhe duke theksuar lidhjen në mes të qytetit dhe krahinës së tij. Regjistrimet e më vonëshme dy herë janë inicuar me nevojën që të theksohet se si ideat e Renesanses të pallatit të familjes Este janë inkuorporuar në planifikimin urban dhe në arkitekturë si dhe në planifikimin e peisazhit në një persoshmeri të ndersjellt të efektit të kultures dhe natyres. Regjistri i këtij lokaliteti në Regjistrin e trashigimise botërore (World Heritage List) syponzon aplikimin e masave të mbrojtjes dhe nxitjes jo vetëm për një permendore por edhe në peizazhine me pergjethsie me shenjat karakteristike kulturore dhe natyrore. Lokaliteti përfaqëson një peizazh kulturor i cili pëfshinë qendrën historike të Ferrares dhe një pjesë të gjere reth grykderdhjes së vjetër të lumit Po. Kufiri hapsinor nuk është një vijë e drejtë e cila e rethone këtë pjesë e cila me së miri e përfaqëson këtë sipërfaqe i cili gjat kohës së Renesanses ka përjetuar nderimi të mëdha.

Ne kete periudh familja sunduese Este ka nxitur zhvillimin urbanistik, arqitektonik dhe artistik te qytetit dhe rethines duke i thar shume pjese te tokes Moqalike me venjen e te ashtuquajturave „castalderie“ dhe me ndertimin e rjetes se Rezidencave elegante te njohura si „Delize Estensi“. Lokali-teti i UNESCO-s ne Ferrari shtrihet prej unazes se murreve mbrojtese te cilat e rethojne qytetin. Me kohe kjo unaze eshte zmadhuar gradualisht per te mundur ti bashkangjiten zgjerimet e reja te qytetit.

Qyteti

Zemra e qytetit gjithmone e mban nje barazepesh te mire ndermjet te se kalluares dhe te tanishmes. Ne labirintin e rrugeve te shtrembruara te shekullit te mesem edhe me-tutje shifen tragjet e shtratit (korites) se lumit Po. Jane te rruajtura mire shembujt tipike arqitektonike te asaj kohe te ashtuquajtura „case e cassero“ te njohura si te ngushta dhe ne form te gjat. Ne veri te qytetit mesejetar ne qender ndodhen disa permendore te rendesishme si pallati **Este (Castello Estense)**, simbol i sundimit te familjes Este mbi kete qytet si dhe **Katedrala**, nje realizim i jashtzakonshem ku bashkohet stili romanik dhe gotik. Ne mese te permen-doreve te shumta te jashtzakonshme mbrenda murreve te qytetit disa prej te cilve jane te posaqme : **Palazzo dei Diamanti** i vendosur ne **Corso Ercole I dEste**, shtylles kryesore te zgjerimit te qytetit i cili sipas porosise se du-kes Ercola I 1492 e ka realizuar arqitekti Biagio Rossetti, unik ne evrop; **Palazzo Schifanoia** me ciklusin e figurave ne „ **Sallen e muajve**“ ku edhe sot perfaqesojme nje prej kulminacioneve te pikturave te Renesanses se ferrares dhe deshmojne se pallati i familjes Este ka terhequr shume ar-tist kulmor , shkrimtar dhe filozof , e sidomos humanistet e rij te Renesanses.

Ferrara, pallati i diamantit

Per mbrenda murreve te qytetit eshte e mundur qe te per-jetohet edhe natyra edhe ajo jo vetem ne kopshtin Botanik; ka shume parqe , kopshte dhe pemtoret e vjetra ndonje her te mfshehura mire per mbrenda oboreve te Pallate-ve te Renesanses. Keta drunje te vjeter perfaqesojne nje simbol dhe prova te gjalla te se kaluares se pa vdekshme. Kallopi i shkronjave urbane eshte rezultat ndrimeve te bera ne shekullin e mesem dhe ne periudhat e me vonshme e sidomos kjo kete beje me zgjerimin e renesanses te cilen e ka menduar Biagio Rossetti . Skema e tij ka perfshi nje permbajtje perspektive te cilat qytetin e bejne pandar dhe te cilat edhe sot jane ruajtur ne menyre perfekte dhe jane te dukshme per vizitoret. Ne harmoni me rrjeten e planit te rrugve te qytetit dhe mureve eshte gunsht i lidhur me pallatet, kishat dhe parqet si pjese e kesaj imagjinate ne te cilen perparesi ju eshte dhene bukurive te ndertesave si objekte individuale ne harmoni me vizurat e qytetit. Pikaritime ne planifikimin urban te trupezuara (misherimi i mendimit tim me veper) ne Ferrari kane pase ndikim te thell ne zhvillimin e skemes urbane ne shekujt e ardhshem.

Pejsazhi

Qendra e Ferrares, thelbi artistik dhe historik i rethines se kesaj krahine eshte vendosur ne zemer te pejsazhit kultu-rore-pjeses se gjelbert e cila prej kufirit te qytetit shtrihet gjat lumit Po deri te deti Adriatik. Pas mureve te qytetit te cilat jane ruajtur ne menyre perfekte ne pjesen rurale jashtkufive te qytetit pejsazhi kulturor i ruan tragjet nje-rezore te lenuna ne rethinen natyrore gjat shekujve me veprimin e panderprer te njerijut.

Definimi i rethines „ me pejsazhin kulturor“ ka per qellim te tregoj menyren se si idealet e renesanses jane stimuluar

ne pallatin Este dhe trupezuar si ne planifikimin e qytetit dhe zhvillimin arkitektonik ashtu edhe ne pejsazh, duke potencuar pa nderprer ndikimin e dy anshem te kultures dhe natyres. Nevoja per shfrytezimin e siperfaqeve te med-ha moqalike jasht kufirit te qytetit per qellime bujqesore ka shkakuar realizimin e panderprer te tharjes(shterjes) gjat shekujve te cilat i kane reguluar, formuar dhe ndertuar kete reth pejsazhi.

Ne kete pjese te pejsazhit jane te shtrira ndertesa mo-numentale, kisha , kala dhe pallate, si dhe parqe dhe rezervate natyrore prej mbrendesise deri te bregdeti ku rafshirat takohen me detin. Monumentet arqitektonike kane tipologji te llojllojshme , mirpo bashkarishte jane te lidhura me pejsazhin dhe strukturen e tyre ne te cilen ndikojne barazpesha ndermjet tokes dhe ujit. Kjo eshte nje pjese ujore e nderprer me rjedhat e shpeshta te ujrave te formuara me ndikimin e ndersjellt te natyres dhe njerijut ne te cilen pishinat (bazenat) rurale , vendbanimet dhe qendrat kulturore jane zhvilluar ne shkall te ndyrshme.

Deshmija thelbesore e mbikqyrjes se natyres deri me sot kane ngelur rezidencat e princave te ashtuquajtura „deli-zie“, qendra te defrimit dhe kultures. Nocioni „delizie“ (ngacmuese) quhen format e ndryshme te ndertimeve te princave te pershkruara me nje ndikim te pa nderprer mes natyres dhe artit te cilen tradita e literatures se she-kullit 16 te voneshem eshte e lidhur me shume per vendet e rethines dhe defrimet. „Ngacmimet“ e familjes Este e formon bashkesija prej 30 vilave, shtepi gjyetaresh, dhe shtepia pushimore te vendosura ne kete pjese te Ferrares dhe Roviga, te ndertuara sipas urdherit te familjes Este ne periudhen e vonshme te shekullit 14 deri te mesi i she-kullit 16. Ato jane paralagje rezidenciale te ekonomise , politike , strategjike dhe me qellime reprezentative gj-

Verginese "Delicija"

thmone te pergatitura te mirepresin njerezit e pallateve gjat udhetimit. Disa prej ketyre ende egzistojne dhe jane te restauruara kurse shembuj me te mire jane pes te ketij loji. E para eshte e ndertuar kah fundi shekullit 14 **Delizia di Schifanoia**. Burimisht ka qene ne paralagje dhe eshte pershkruar me nje ciklus te freskave, qe eshte pjese e mjeshterve te shkolles lokale te vizatimit te ashtuqajtur „Officina ferrarese“ **Delizia del Belriguardo** Belriguardo

ne Voghieri imiton formen e villave antike Romake. Eshte ndertuar ne pjesen e vetmuar si eshte : Pietrobono Brasavola, Pietro Dagli Ordini, Biagio Rossetti, Cosme Tura dhe Ercole de Roberti). **Pallati Mesola** eshte ndertuar si nje ndertese e cila feston okupimin e teritorit Polesine reth Ferrares. Pallati eshte i rethuar me pjesen e shpesht mallore te cilen dukat i kane vizituar shpeshher kur kane shkuar ne gjyeti dhe ne peshkim. **Delizia del Verginese**

Keshjtjella Mesoles

Kulla e Abates, shiqimi prej se larti

ne vendin Portomaggiore eshte karakteristike ma kater kurora dhe me kende specifike. **Delizia di Benivignante** me Argenti ka nje hyrje ne atrium dhe kulen me kurore.

Ky pejsazh kulturore shtrihet prej qyteteteve artistike Ferrara dhe Comacchia, qendrat e te cileve jane ruajtur deri me sot deri te vendet mistike se eshte kisha Shen Juraj ne Argent dhe kuvendi katolik ne Pomposa. Pefshijne ndertesat karakteristike te ashtuquajtura „casoni di valle“ (koliba te vendosura ne pjesen moqalike te grykderdhjes te lumit Po, jane shfrytezuar per banimin e perkohshem gjat sezones se peshkimit per pergatitjen e paisje dhe magazinim). Fortesa mbikqyrese ne bregdetin Adriatik vegla hidralike te perdorura per tharjen (shterjen) e tokes. Gjat ter ketij pejsazhi shtrihen fortifikata prej te cilave me e njohur eshte Rocca Possente di Stellata , vila dhe zamaku shume shpesh jane te rethuara me fshatrat e vjetra , parqet dhe muret e ferrares si dhe rrjeta“ delizia“ e familjes Este.

Pranimi nga UNESCO-ja e pranon mu kete aspekt te pejsazhit kulturor dhe e potencon menyren e re te shpjegimit te vlerave kulturore duke shiquar jo si raste tercijsale por si permendore individuale specifike por gjithmone kur ka qene e mundur edhe si pjese e nje bashkesije te rendesishme dhe harmonike. Për këte shkak ne Regjistrin e trashegimise boterore (World Heritage List) nuk jane regjistruar posaqem „delizie“ ne Vergineseu, Pomposi, pallati Mesola ose Belriguardo, por vetem teritori u jane ndertuar , duke kuptuar si nje kompletim kulturor ne te cilat permendoret dhe karakteristikat natyrore jane te lidhura ne mese tyre.

RETHINA KOTORIT NATYRA

Kultura dhe historia

Rethina natyrore , historike dhe kulturore e rethines se Kotorit eshte pjese perberse impresive e Gjiut te Kotorit, nje lima shume natyror ne pjesen lindore te bregdetit **Adriatik te Malit te Zi**. Duke ju falenderuar nje vlere univerzale dhe te jashtzakonshme, eshte klasifikuar ne regjistrin e trashigimise boterore te UNESCO-s ne vitin 1979. Definicioni i ndikueshem i kesaj rethine me 2011 e ka perfshire krejt gjirin. „ Rethina natyrore, historike-kulturore e Kotorit“ perfaqeson nje kombinim harmonik te llojllojshem te fenomeneve natyrore dhe trashegimise se ndertuar. **Gjat gjijut Kotor-Risan** , eshte pjese perberse e rethines se mbrojtur , Gjiu i Kotorit gjithashtu e perfshin edhe Gjijun e Tivarit dhe gjirin e Hercegnovit. Me karakteristikat e llojllojshme dhe te shumta natyrore , gjeografike , historike dhe shenimeve kulturore, gjiu i Kotorit perfaqeson nje pejzazh te vleres se pergjithshme dhe te jashtzakonshme.

Boka Kotoraska,
Shiqimi prej se larti i limanit

Qyteti i Kotorit me malin e Shen Ivanit

Karakteristikat natyrore te Gjiut te Kotorit

Ne kuptimin gjeologjik Gjiu eshte nje rafsh i lumit i zhytur dhe i sharuar gjat nje veprimi tektonik. Pershkak te rendesive te ketij gjiri morfologjike sidomos pershkak te pjeretesise se saj te ndar eshte nje gjiri unik i Mesedheut. Gjiri eshte lugin e prere 29 km ne pjesen tokesore. Eshte i rethuar me male gelqerore te pjerreta i karstit Dinarik kurse majet me ta larte te ketyre maleve Orjen (1895 m) dhe Lovqen (1749 m), nje prej pes parqeve nacionale ne Malin e Zi. Thellsija me e madhe e gjirit eshte 52 m. Krejt kjo rethine me mbra-pashpinen eshte rethine tipike (kraske) e cila e karakterizon nje morfologji të posaqme dhe hidrologji.

Malet per reth jane nga materija gelqerore me shume forma kraske sikur shpella , vorbetin(gropa), dhe gropa natyrore etj; kurse pjesa bregdetare e perbere nga shkrep sedimenti. Karakteristikat kraske (te kershit)te kesaj rethine kane ndikuar edhe ne hidrologji. Burimet e shumta kraske (te kershit) paraqiten ne nivelin e detit (Shkurda, Gurdiq,Ljuta),te fshehura mbi nivelin e detit (Sopot 33 m) si dhe (vrule) burime nendetare te ujrave te embel nga i cili shperthen uji nentokesor ne fund te detit. Nje pjese e prapashpines se Kotorit (Crkvice, 197m) ka te reshura me te mdha (5155mm) ne Evrop. Mirpo per shkak te reljefit Krask shume uji shkon nen toke dhe formon rjedha ujore nen tokesore te cilet burojne ne nivelin e detit ose nen nivelin e detit ku ne kete menyre zvogelohet salaniteti i ujit te detit dhe zmadhohet thatesija tokesore. Pjertshmerija tipike e kesaj rethine ka ndikuar ne llojlloshmerine e klimes duke pas variacione te klimes mesdhetare deri te klima subalpike, dhe llojlloshmeri te vegjetacionit.

Perast

Historija e Gjirit te Kotorit

Karakteristikat e jashtzakonshme natyrore, lokacioni shume i mire gjeografik dhe ngjarjet e bujshme historike ne kombinim me ndikimin e perhershem te njeriut kane bere nje pejzazh kulturor. Ndikimet e shumta te pjesve Mesdetare, si nga lindja ashtu edhe nga pjesa perendimore e kane bere gjirin e Kotorit vendtakimi i kulturave te ndryshme qe jane asimiluar ne kulturen burimore te gjirit dhe e thurur me shpirtin e banoreve lokal keshtu qe eshte formuar nje identitet i veqant kulturor. Puna e mundimshme njerzore me reshpekt eshte thurur ne rethinen natyrore te bregdetit te gjirit te Kotorit perbene nje persoshmeri te perkryer me kete pejzazh frymezues. Jeta ne rethinen e Kotorit fillon ne kohene parahistorike. E karakterizojne shume trazira historike pershkak te ndimit te shume administratave dhe pushtetarve te kesaj rethine.

Artefaktet nga neolotiku jane gjetur ne shpellen mbi Perast, kurse fotografit e kaprollit nga koha e mesme e bronzes jane zbuluar ne shpellen ne vendin Lipci afer Morinjës. Fiset Ilire kane sunduar ne kete rethine prej shekullit 4. Para Krishtit. Gjat kohes se sundimit te Ilirve dy qytete jane themeluar ne Gjire: Risan, rezidenca kryesore e mbretreshes Ilire Teuta sipas seciles krejt gjiri eshte qyjtur *Sinus Rhizonicus* (Gjiri i Risanit) si dhe qyteti *Acruvium* te cilin ne shekullin e pare te epokes se re e thekson Plini i Vjeter, perafersisht ne vendin e sotem te Kotorit.

Romaket e kane pushtuar Ilirikun ne vitin 168 para Krishtit dhe kane dominuar ne gjiri me shume se 500 vjet. Pas ramjes se Mbreterise Perendimore Romake ne vitin 476 gjiri eshte bere pjese e Mbreterise Lindore Romake (Mbreterise Bizantine). Ka fundi i shekullit 6 dhe filimi i shekullit 7 fiset Slave kane filluar te vijne ne kete krahine keshtu qe deri ka fundi shekullit 10 e kane sllavenizuar Kotorin. Sundimi Bizantine zgjat deri ne vitin

Prqanj

1185 me sundimin e shkurt te familjes Vojisavljeviq , sundimtarit te shtetit Sllav Duklja (*Doclea*). Edhe pse jane ndruar shume sundimtare (kjo krahine ka perjetuar 8 ndrime politike deri te shekulli 19), qyteti Kotorit dhe gjiju i kotorit kane filluar te vazhdojne zhvillimin duke ju falenderuar pushtetit te fort komunal te themeluar gjat kohes Romake dhe duke ju falenderuar hyrjes ne kete hapsire te rejave te me vonshme te cilet e kane regulluar qdo aspekt te ekonomise , politikes dhe regullimit kishtar.

Zhvillimi Kotorit dhe i rethines se kesaj krahine eshte varur nga detarija dhe tregeti. Deportimi i pare i madh ka qene gjat sundimit te shekullit te mesem te shtetit serb Rashka ku Kotori behet limani kryesor i mbreterve te Serbeve dhe nje lima i sukseshem tranzitor. Pas nje kohe te shkurte te administartes se mbretit ugar-kroat, mbretit te bosnes dhe pavarisise se qytetit-shtet, pas vitit 1420 kërcnim i madh kane qene Otomanet te cilet i kane okupuar teritoret fqinje dhe keshtu Kotori ka kerkuar mbrojtje nga Republika e Venedikut nen administraten e te cilit kane qene deri me vitin 1797. Kjo periudh karakterizohet edhe me forcimim e tregetise tregtare te gjirit, kurse vendbanimi Perast, Prqanj dhe Dobrota jane bere shume te rendesishme qendra detare dhe tregtare. Ne ate kohe Gjiri ka pasur 300 anije tejoqeanike si dhe numer i njejt te vaporve per lundrimin bregdetar.

Me Gjirin prej vitit 1797 deri ne vitin 1918 ka sunduar Austro-Hungarija si pjese me jugore te Mbreterise. Edhe shekulli 20 ka qene mjaft i rëndesishem pershkak se pushteti deri te formimi i shtetit te pavarur i Malit te Zi ne vitin 2006 eshte ndruar pes her.

Krahina e Kotorit

Gjat ter bregdetit shume kompleks te ketij Gjiri natyror shtrihen shume vendbanime te ndara me toke pjellore si dhe pjeset shkambore te ketij pejzazhi. Krahina Kotorit perfshin me shume se 10 qytete si dhe vendbanime te vogla dhe te mdha te identitetit te posaqem.

Risani ish qender e kultures Ilirike dhe Heleniste te kesaj Krahine i ka ruajtur mbeturinat Helenistiko-Ilire keshtjellen Gradine , dhe germadhat e qytetit Romak **Rhizon** me vilen romake me mozaqe nga shekullit 2.p.K dhe tragjet e qytetit te lasht Turk ne qender paralagje dhe ne lima.

Ne shekullin e 6. Kotori e ndëron Risanin si kryeqytet dhe qender administrativo politike me e rendesishme e Gjirit. Kotori është i posaqem duke ju falenderuar kontinuitetit historik te gjat. Pjesa e perparshme e qytetit është re rethuar me mure me nje shembul te fortifikimit specifik urban ne Adriatik. Muret shtrihen ne gjatesi prej 4.5km , me gjeresi prej 2-15m dhe me lartesi prej 20 m. E percjelin vijen natyrore te shkembit te vargemalit Shn.Ivan(San Giovanni) ne majen e te cilit eshte ngritur kalaja ne shekullin 16.

Qyteti vjeter Kotor eshte i gershetuar me rruge te ngushta dhe kthesa te cilat i lidhe sheshet e llojllojshme ne shume raste pa nje forme te regult por me nje pamje madheshtore. Ne qytetitn e vjeter jane ruajtur dhe shenuar me shume se 30 kisha. Gjasht kisha nga koha Romake kane vlere te posaqme historike : Katedrala Shn.Tripuna. Shn.Luka, Shn.Ana, Shn. Marija Collegiate, Shn. Pali dhe Shn.Mihovili. Perveq kesaj qytetit mburet edhe me shume palate te familjeve te vjetra fisnike (Pima, Bizanti, Buqa, Drago, Grgurina, Vrakijen, etj.) dhe ndertesa publike.

Qyteti e ka pasur Statutin e vet prej v. 1301 i shtypur ne Venedik ne v.1616. Dikur shume ne ze qender e zanateve mesjetare Kotori sot mbured edhe me shume piktura qe jane neper shitore dhe me vitrina karakteristike „ne gjuj“. Posaqem ne kohen e shekullit te mesem kane lulëzuar dhe shume zanate dhe pune artistike ne shume punëtori. Jane themeluar shume kuvende (confraternities) kurse lenda e pare organike sidomos nga metali per (artar dhe farkatar) , likur dhe dru kane ardhur nga prapashpina. Keto kuvende (vellazerore) kane funksionuar njehkosisht edhe si

Ishulli i Zonjes se jone te shkembive

organizata fetare edhe si shoqat e zanatlive. Ne Kotor prej shekullit 9 funksionon dhe kuvendi Vllazerija e detarve (Marinaret e Gjirit). Kuvendi (vllazerija) ka kontribuar shume ne jeten e qytetit te Kotorit duke ju dhene ndihma antareve te saj dhe ne menyre kontinuitive duke i rruajtur dhe kultivuar vallzimet popullore dhe veshjet. *Fides et Honor* parola e marinarve te gjirit eshte njera prej shume provave te identitetit kulturor dhe tradites shume vjeqare dhe zhvillimit te Gjijut te Kotorit.

Gjimnazi Kotorit ka filluar punen prej shekullit te mesem ka fundi shekullit 13. Egzistimi i barnatores se pare dhe sherbimit shendetesor eshte vertetuar ne vitin 1326. Arqitektet, shkrimtaret dhe piktoret nga keto krahina kane pase nje rol te veqant si lokalisht por edhe ne sqenen evropijane me të gjere e sidomos pas shekullit te mesem. Ne shekullin 15 dhe 16 shtypshkronjesit A. Paltashiq dhe J. Zaguroviq kane qene shume eksperta detare te reshpektuar dhe shume frytezues ku e kane mesuar detarin ne Perast prej 1698.

Vet qyteti Kotor eshte nje thesar i artit dhe kultures me literate te mermerit te perpunuara ne menyre te himt, dhe me ikona , vizatime te vlershme me argjent te punuar ne menyre artistike te lara me argjent dhe gjera dekoruese me relike (plaqka te cilen e ruajn si diqka te shenjta) , petka meshe, dhe me oje me fragmente te pikturave murale dhe me fragmente te gershetuara nga ndikimi i kulturave dhe periudhave historike. Gjerat e vlefshme dhe dokumentat duke perfshir edhe librin e noterit te Kotorit nga v. 1326. Ruhen ne muzeume , kisha dhe arkiva , e posaqem ne muzeumin Detar te Malit te Zi dhe arkivin Historik te Kotorit.

Qendrat tjera

Gjat shekullit 17 dhe 18 dalohen shume vendbanimet afer bregdetit Perast, Dobrota, Perqanj dhe Stoliv. Ne keto vende dominon arqitektura e palateve sekulare te ngritura ne stilin barok.

Perasti dallohet si nje qytet afer bregdetit i njohur me kishat e stilit barok dhe palate. Ne qytet dominon kumbarja e kishes Shn. Nikola nga shekullit 17 , dhe palati i detarve te njohur , tregtarve dhe personave qe kane ushtruar detyrat e larta si qytetit ashtu edhe te kishes te ndertuara mu ne bregdet. Karakteristika ma kryesore e Perastit jane dy ujdhesa te bukura te cilat ndodhen para qytetit Sh. Juraj me kuvendin katolik qe drejtohet nga Benediktinet nga shekulli 9,i formuar ne menyre natyrale, si dhe Zonja nga Shkrpjela, kjo ujdhes artificijale eshte bere nga mbushja e gropave me gur dhe fundosjes (zhytjes) se anijeve te vjetra te mbushura me gur afer shkembit (shkrpjela). Adeti populor (fashinada) edhe sot mbahet ne Perast me 22.korrik. qdo vit banoret e Perastit sjellin gur me barka dhe i gjuajn ne dete reth udhjeses per ta mbuluar edhe me tutje.Zonja e kishes Shkrpelja nga sh.15-18 eshte ngritur ne ujdhes dhe eshte dekoruar me vizatime madheshtore Tripa Kokolje, i vizatuesit te stilit barok nga Perasti.

Dobrota dhe Prqanj, pikmbeshtetjet e perparshme te detarve luftetarve dhe tregtarve jane te njohura me palatet e stilit barok nga periudha prej shekullit 17-19 si dhe me kishat Sh. Mateja nga shk.13-17 si dhe Sh. Eustahije nga sh.18 ne Dobrot si dhe me koleksionet e vizatimeve te vlefshme ojeve, dhe argjentarise. Kisha e sh. Tomes eshte ngritur ne Prqanj ne shekullin 9 kurse qyteza eshte e njohur dhe me kishen madheshtore te Sh. Marijes nga sh.18.

Krahina Kotorit perfshin edhe fshatrat peshkatore Muo dhe Orahovac, si dhe rjeten e vendbanimeve rurale ne pjesen e sipërme te Gjirit Boka(gornji stoliv, morinj, kostanjica, shkalljari) . Disa prej ketyre vendbanimeve pershembul Gornji Stoliv kane egzistuar para themelimit te ketyre vendbanimeve afer detit. Perveq natyres specifike begatise arkitektonike dhe trashegemise, Gjiri Bokes mburet me trashegemi te vlefshme jo materijale (vallëzim i marinarve te Bokaljit, „ Fashinada“ , legjendave, etj). Duke ju falenderuar qe kjo krahine te jete si nje pejzazh kulturor i vlerave te jashtzakonshme boterore.

Miresija

MOSTAR

Urra e vjeter,
Stolac, Blagaj
dhe mlinice

Pjesa jugore e Bosnes dhe Hercegovines karakterizohet me nje begati , dhe llojllojshmeri arkeologjike dhe vlerave si dhe trashegemise arkitektonike, si edhe me popullezimin i cili ne disa vende fillon prej kohes se Paleolitit. Mostari , Stolac, Poqitelj , Ljubushki, Blagaj , Zavala dhe blidinje jane disa lokalitete te rendësishme të kësaj zone. Te gjitha keto e kane nje pozit shume te mire natyrore dhe kane pasur nje ndikim te posaqem ne morfologjine urbane. Morfologjia dhe arkitektura autoktone e ketyre qyteteve te formuara ne brigjet e lumejve Radobolje, Neretve, Bregave, Trebizhata, dhe Buna si dhe afer shpelles Vjetrenica dhe liq-ejve te akullit Blidinje, deshmojne me shekuj nje bashkpunim

Stolac, mulliri dhe valet e
ujit te lumit Bregava

Blidinje, liqeni dhe nekropola mesjetare

te njerijut dhe natyres. Rendesine e ketyre lokaliteteve te numruara mesiper e ka njohur edhe UNESCOja duke i regjistruar ne regjistrin e trashegemise boterore (World Heritage List) ose Listen e kandidatve(Tentative list).

Pjeset urbane te zones se Stolcit, Poqiteljit dhe Blagaja dhe lokaliteti i shpelles Vjetrenica ne Zaval, si dhe Nekropola ne Blidinje ndodhen ne listen e kandidateve, kurse momentalisht eshte duke u perpunuar materijali per emerimin e tyre. Punet te gjera konzervatore gjithashtu behen edhe ne disa lokalitete sikur se eshte Stolac dhe Poqitelj.

Zona e Ures se Vjeter te qytetit te vjeter te Mostarit

Lokaliteti eshte regjistruar ne regjistrin e trashegemise boterore te UNESCOs ne v. 2005. Mostari eshte nje rezultat i ndikimit te dy anshem te fenomeneve natyrore dhe kreativitetit njerzor gjat nje kohe te gjat. Karakteristikat univezale te pejsazheve jug-lindore te Evropes paraqesin nje fenomen univezral i cili eshte nje pasuri e gjithmbarshme e ter njerzimit. Vleren kulturore-historike e Mostarit e krijon aglomeracioni urban i formuar ne shekullin 16dhjet reth Ures se Vjeter ne kohen kur imperatorija Osmane ka qene ne kulminacion. Qyteti

historik Mostar i cili me ur e kalon luginen e thell te lumit Neretva eshte zhvilluar ne shekullin 15dhjet dhe 16dhjet si qytet Otoman kufitar edhe gjat kohes se Austro-Hungarise ne shekullin 19thjet dhe 20. Mostari është shume kohe i njohur me shtepit e vjetra Turke dhe Uren e Vjeter me te cilin edhe e ka marre emrin. Mirpo pjesa me e madhe e qytetit historik dhe ura e vjeter jane ndertuar sipas projektit te arkitektit te njohur Sinanit jane prishur gjat luftes ne v. 1990. Zona reth ures se vjeter para Osmanlik ne lindje osmanlik, dhe formave arkitektonike Mediterane dhe Euro perendimore eshte nje shembul i jashtzakonshem i vendbanimit urban multikultural.

Ura e vjeter e renovuar dhe qyteti i vjeter Mostar jane nje simbol i pajtimit, bashkepunimit nderkombetar dhe bashkjeteses se kulturave te ndryshme dhe bashkesive etnike dhe fetare.

Me „Renesansen“ e Ures se Vjeter dhe rethines se tij jane renovuar dhe jane forcuar forcat simbolike dhe rendesija e qytetit te Mostarit, si nje simbol i jashtzakonshem dhe univezral i bashkjeteses se bashkesive te kulturave te ndryshme, me prejardhje etnike dhe fetare, duke i potencuar qellimet e pandërprera te solidaritetit njerzor per arrijten e paqes dhe bashkpunimit te forte para katastrofave te mëdha.

Mostar, urra e vjeter

Thelbi historik i Stolcit

Stolac është vendosur ne zonen e Hercegovines e qyajtur Humine, ne trasen turistike e cila e nderpren Hercegovinen dhe e lidhe prapashpinen malore te Bosnes me pjesen bregdetare te Bosnes dhe Hercegovines, Dubrovnikun, dhe Malin e Zi.

Thelbi historik i Stolcit duke ruajtur ne nje siperfaqe te vogel nje vlere shume te rendesishme estetike dhe kulturo –artistike eshte nje shembull i nje teresije ambijentale kulturo-historike dhe natyrore. Shembell eshte edhe lidhja organike ne mese te arkitektures te cilen e ka krijuar njeriju dhe arkitektures natyrore e cila gjithashtu zbulon se bukurija e lokalitetit ka qene vendimtare per planifikimin dhe ndertimin e tij, qka eshte nje princip shume shpesh i aplikuar ne ndertimin e qyteteve te shekullit te mesem.

Teresine arkitektonike te Stolcit e krijojne nënt shtresa historike: koha parahistorike, iliriko-romake, shekulli i vonshem i mesem , koha Otomane, periudha Austro Hungareze si dhe Jugoslavija e pare dhe e dyt. Deshmite me te mira materijale te pejsazhit te qytetit zbulojne shume ndikime te llojlojshme ne arkitekturen e qytetit mjaft kontradiktore dhe te perbashkta , ligjeshmerise dhe paradokseve, planifikimit dhe natyres se persosur te cilat krijojne nje pamje te ketij qyteti te vlerave te jashtzakonshme dhe univerzale. Qendra historike e Stolcit eshte e hapur dhe lehte e kuptueshme ne shiqim te pare dhe ofron nje rast dhe nje shiqim te lehte kulturor te ndikimit me pak se kater mbreteri (Romake , Bizantine, Ottomane dhe Austrohungareze) tri mbreterive (Bosna, Hungarise, dhe Jugoslavise)si dhe tri religjione monoteistike: Kristijanizmi (Orthodox dhe Katolik) Islamit dhe Judaizmit , te cilat kane krijuar stile te llojlojshme arkitektonike dhe adete per mbrenda qarqeve kulturore te cilat definoohen si Mediterane, Mes evropjane , Euro perendimore , Bizantine, Balkanike , dhe Ottomane. Mirpo edhe pse eshte kjo llojlojshmeri thelbi i qytetit Stolac eshte nje harmoni e

Blagaj, Tekke (tekija) ne lumin Buna

permendoreve kulturo-historike qe jane karakteristika individuale te cilat jane shkrirë ne nje teresi te jashtzakonshme.

Teresija natyrore dhe arkitektonike e Blagajes

Blagaj eshte nje prej strukturave me te vlefshme urbano-rurale ne Bosne dhe Hercegovine. E krijon nje teresi dhe siperfaqe topografike e cila me struktura te ngjajshme dallohet per nga rijeta e lidhur me kallepin urban e lidhur organikisht me poziten „ Qarshise“ si nje element qendror funksional si dhe me fortifikaten Stjepan derti te e cila te kane quar dy ruge te vogla dhe nje ruge me e madhe.

Struktura urbane dhe organizimi i blagajes mund te percjellet prej themelit te fortifikates te shekullit te mesem e cila ne periudhen Otomane eshte shendruar ne „ Kasab“ (qytet , dhe me vone ne nje qender administrative). Koha e Austro-Hungarise nuk ka ofruar kurfar ndrime ne zhvillimin urban te Blagajes. Periudhen ne mese te dy lufrave boterore e karakterizon stagnimi ne zhvillimin e qytetit, deri ne v. 1961 kur eshte ritur numri i popullates dhe ka ndikuar ndertimin pa plan te kvarteve banesore.

Analiza trashegemise arkitektonike dhe kvarteve te vjetra te qytetit („ te mahalave“)ka treguar se ndertesat me vlere me te madhe te permendoreve dhe ambijentale ndodhen ne pjesen relativisht me te ngusht gjat lumit Buna: prej ures se Lehines deri te burimi i Bunes si edhe prej mahales se Bunes dhe Harmanit deri te mahala e Gjamijes ose mbreterore (gjat potokut te Bunes). Ne kallepin urban te Blagajes mund te shifen karakteristikat lindore dhe Mediteranike , mirpo vet vendbanimi eshte rezultat i ndikimeve te faktorve te llojlojshem : konfiguracionit natyror te terrenit dhe maredhenjeve shoqeroro-ekonomike.

Trashegemija arkitektonike e Mullireve

Lumejt jane arterije e zones urbane te Mostarit, Stolcit , Blagajes, dhe Lubushkut jane ne qender te jetes se perditshme te banoreve te saj . Karakteristike e perbashkt e ketyre zonave urbane te vendosura afer lumenjve te mdhenje eshte nje arkitekture popullore e urave dhe mullinve –mullinve per miell dhe shtup per ndrydhje dhe hyrje te zhgunes. Maredhenjet ndernjzore dhe rethines se tyre natyrore e cila i ka formuar keto teresi arkitektonike dhe naytrore deshmon per menyren e veqant te shrfytezimit te resurseve natyrore i cili parasegithash eshte i mbajtur edhe i mundshem. Menyra me te cilen jane vendosur ndertesat ne kete siperfaqe deshmon per qellimin e ndertimtarve lokal qe ne menyren me te thjesht te i harmonizojne me kete rethine natyrore pa imponimin ne ambijent ose qellimit qe te i nenshtrohen rethines. Menyra e shrfytezimit te rjedhave ujore nuk e demton rethinen natyrore dhe resurset vetem se i reshpekton karakteristikat specifike dhe kufizimin e rethit te tyre.

Me gjithse eshte e pamujtur te vertetohet kur jane ndertuar mullinjet e pare ne Hercegovine, besohet se jane ndertuar ne antiken e vonshme mirpo dokumentet e para burimore datojne nga viti 1465. Mullinjet e egzistuar jane rruajtur dhe datojne kryesisht nga shekulli 18 dhe 19 por jane ndertuar ne vendet e ndertesave te vjetra ku pozita e tyre eshte kushtezuar me fuqine ekskluzive te rymave ujore: jane ndertuar ne vendet ku ryma e ujit nuk eshte e fuqishme por githemone paraqet nje burim i energjise per punen e mullinjeve.

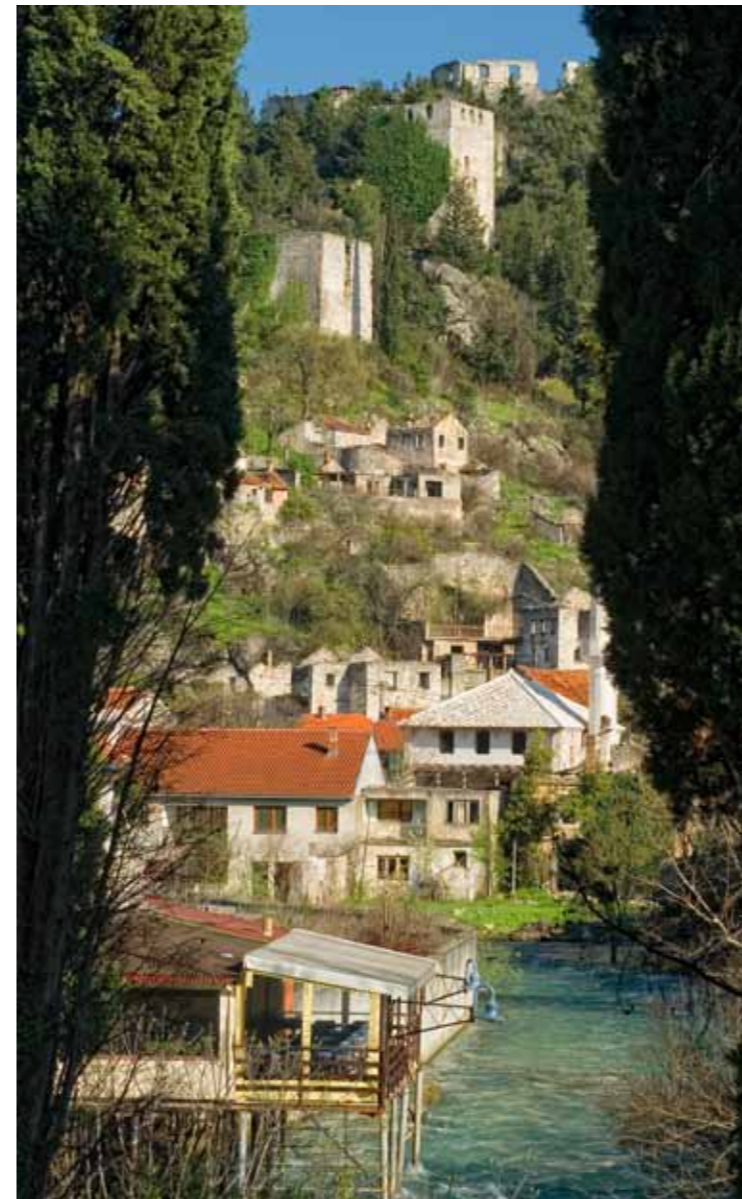
Shumica e mullinjeve i takon tipit te njejt te ndertesave pa shume dalime ne perberjen konstruktive. Menyra e ndertimit ka qene ne pergjethesi e nenshtuar qellimit te tij: nuk kane kurfar dekoracioni te tepert.

Mostar, Mulliri

Shumica e mullinjeve kane nga nje kat te ndertuar permby lumenje, dhe shumica jane te mbuluar me kulm ne dy lumenje. Shiquar ne pjesen e poshtme te derdhjes se lumenjve pershkak te pozites se tij kushtezuar me punen e gurrit te mullirit bejne nje pershtypje te nje ndertese dy kateshe me katin e sipër te mbeshtetur ne harqet perdhese. Mbrendesine e mullinjve e formojne nje sipërfaqe ne te cilen ndodhet gurri i mullirit. Gjatesija e te tyre mvaret prej numrit te gurteve te mullirit ne te vertet te numrit te aneve ne te cilen mulliri qendron mbi lum. Mullinjet ne lumenje Radobolja , Trebizhat, Bregava dhe Buna, jane me te mdha ne krahasime me mullinjet tjer ne Bosne dhe Hercegovine me gjasht deri 11 gurte te mullirit. Gurret rotulues jane vendosur ne nje distance te regullt kurse ritmi i tyre ndegjohet edhe jasht ne te dy anet. Te

gjithe mullinjet per veq njenit kane nje gurr mulliri horizontal. Disa mullinje jane ndertuar ne kalimin prej shekullit 19 ne ate 20 duke pasur katin e sipër i cili eshte shfrytezuar si banese ose vendosje e perkohshme (keto mullinj ndodhen ne lumin Trebizhat ne Lubushki). Mullinjet pa dallim jane ndertuar me gurr , kurse kendet , rethi i dritareve dhe dyert dhe kendet jane ndertuar nga gurri i gdhendur mire. Jane te mbuluara me kulme me dy ujra shumica pa dalim (vetem nje mulli nje lumin Trebizhat ka kulm ne kater ujra). Nje konstrukcion kulmor nga druri i thjesht eshte mbuluar me pllaka te gurrit edhe pse ato ne shume mullinje jane nderuar me qyngja. Disa mullinje jane te ndertuara ne shekullin 20 kane kulme te rafshita. Nje apo dy jane te furnizuara me nje teknologji te re me qene se jane ndertuar si

Stolac, mulliri

mulli me avul (nje shembul i ketij ndodhet ne Mostar). Pas luftes se II boterore numri i mullinjeve ne Bosne dhe Hercegovine ne menyre rapide bjen si pasoj direkte e humbjes se vleres se tyre ekonomike dhe ndertimin e mullinjeve modern me rym. Mullinet i kercnon moskujdesja per mbyelljes se tyre qka eshte nje pasoj direkte e ndrimt te pronareve duke i lene pa furnizues i cili kishte me u kujdesur per ta dhe per te i shfrytezuar. Jane te ndishme gjithashtu ne planifikimin e keq te zhvillimit si dhe mungesen e njohjes se vlerave dhe potencijaleve te tyre.

Reziku qe i kanoset ketyre mullinjeve, si edhe gjendja e tyre shume e keqe, por me vlere te jashtzakonshme na imponojne nje obligim te ndermarjes se te gjitha masave per mbrojtjen e tyre. Komisione per ruajtjen e permendoreve nacionale i renovon dy mullinje ne Mostar dhe dy mullinje ne Stolac si pjese e kampanjes per promovimim e vlerave dhe rendesise se arkitektures popullore. Renovimi i tyre na imponon ndermarje themelore konzervatore per kethimin e tyre ne funksion.

Mullinjet e Mostarit jane vendosur ne lumin Radobolja. Njeri prej tyre i cili perbehet nga dy mullinje eshte i jashtzakonshem me pamjen e kjar te kompleksitetit historik me mullirin e vjeter nga shekulli 18dhjet dhe i riju nga shekulli 20, si dhe fakti qe perfaqeson nje shembull i vetem i mullirit me avull me kulm te rafshet ne Mostar dhe rethine. Mulliri i dyt me i vogel eshte mulliri tipik i ujit i vendosur shume afer se Ures se Vjeter, trashegimi boterore e lokalitetit te UNESCOs.

Ne Stolac jane renovuar edhe dy mullinje , te dyt ne lumin Bregavi dhe te dyt jane shembul tipik te mullinjeve te Stolcit , njeri me tet kurse i dyti me shtat gurte te mullirit. Mulliri i Elezoviqit i cili permbane nje banese te mullirit eshte shfrytezuar deri ne shekullin 20.Nga mulliri Podgrad jane rruajtura vetem themelet.

PIRAN

Qytet ne shkumen e detit

Pirani me thelbin e vet te qytetit e vjetër dhe kryporet perfaqeson nje permendore te rendesishme te trashegemise se pasur arkitektonike dhe nje pejsazh unik i kultures se krypes te cilat edhe sot jane duke punuar prodhimi bazohet ne kultivimin tradicional. Instituti per trashegemine e Mediteranit i qendres hulumtuese – shkencore te universitetit Primorska, ne bashkpunim me komunen e Piranit dhe institucionit per mbrojtjen e trashegemise pergatisin nje baze profesionale per nominimin e qytetit te Piranit dhe rethines se tij natyrore per hyrje ne regjister te UNESCOs. Gadishuli i Piranit ka nje pozit shume te mire –shkrep malor ne pjesen verijore i cili e mbron qytetit fortuna , dhe shkembi i pjeret si dhe gjiri i detit ne pjesen lindore mundesojne nje pamje te mire mbi hyrrjen e vetme nga pjesa tokesore, per kete shkak edhe ka qene i banueshem qysh ne kohnat parahistorike. Ne pjesen e bregut te detit te ceket reth kepit Madonna eshte zbuluar nje thike prej gurrit nga koha e bronzit, kurse ne sheshin e vjeter te qytetit jane zbuluar disa gjera nga koha

Piran, Shikimi ne qytet nga muret

e mesme e bronzes. Bregdeti i Piranit ne kohen se sundimit Romak eshte i shtruar me vilat detare te cilat besohet se e kane lidhur prodhimin ekonomik te tokeve te mëdha nje-kohesisht duke sherbyer edhe si lidhje detare te Adriatiku verior. Ne Piran jane gjetur shume zbulime te banimit nga koha kur kjo zone ka qene pjeserisht *pjesë e Regio Decima te Romes*. Gjat kesaj kohe te bujshme te antikes se vonshme banoret kane lypur strehim ne vendet ku jane mbrojtur me lehte gjat terbregdetit. Pozita strategjike e siudheses se Piranit ka ardh me vone perseri ne shprehje prandaj edhe Pirani shume shpejt ka qene shpesh i banueshem.

Te dhenat historike

Pirani ne burimet e shkruara per te paren her permendet ne shekullin e 7.bashk me qytetet tjera te Istres (*Ravennatis Anonymi Cosmographia*). Duket se jeta ne qytet eshte e zhvilluar ne menyre kontinuitive, duke e ndruar vetem pushtetin: Ne shekullin e 7. nën sundimin Bizantine, kurse ne gjysmen e dyt te shekullit 8.bashk me Istren ka ra nen sundimin Frankofon, kurse ne v. 952 eshte perfshije nen mbretine Gjermane si pjese e Markes Furlane. Pas v. 1209 patriarku i Akvilejes eshte bere sundues si markgrof i Istres. Periudha relative e pavarise eshte kryer ne vitin 1283 kur Pirani eshte nenshtuar pushteti Venedikas. Gjat, qet dhe nje periudh e volitshme te pushtimit Venedikas eshte kryer ne v. 1797 me shkatrimin e Republikes se Venedikut. Pas kesaj Istra dhe Pirani behen pjese e *Kustenlandit* ne nderlidhje (strukture) te Mbreterise Austrijake, gjegjesisht Mbreterise *AustroHungareze krejt* deri ne v. 1918. Pas mbarimit te luftes se pare boterore kjo zone-krahine eshte bashkangjitur Mbretnise Italiane. Qyteti pas luftes se II. boterore ka qene pjese e Zones B. te Teritorit te lire te Triestes (1947-1954), kurse ne suazat e memorandumit te Londres ju eshte bashkangjitur Jugoslavise. Pas 1991 eshte ne perberje te Republikes se Slovenise.

Piran,
Pallati i Venedikut

Piran, vendi manastirit Minorite

Banoret e vjeter Romak jane mbajtur mbrenda ne qytet te forcuar edhe pse ardhacakat Slav kane qene ne mbrapashpine keshtu ngjajshem edhe me qytetet tjera te Istres perendimore me shekuj kane jetuar sipas dokeve dhe zakoneve te Venedikut dhe kane folur me dijalektin Venedikas. Qyteti gjithashtu nuk eshte ndryshuar shume : latinisht *Pyrrhanum*, ndermjet vitit 670 dhe 1282 paraqitet si *Piranum*, *Piranon*, *Pyranum*, me vone *Pirano*, lokalisht quhet *Piramin*, kurse ne gjuhen Slovene Piran. Shpjegimi nga rjedh kjo fjale Piranom është me i besueshem se vjen nga fjala greke *pyr* (zjari ose fener deti) duket me i besueshem .

Historija Urbane

Thelbi i banimit prej kohes parahistorike ka qene ne nje kresht mali. Aty ka qene edhe keshtjella e Akvilejit *gastalda* dhe kisha kryesore e qytetit Shen Juraj. Qytetit eshte zhvilluar burimisht ne pjesen reth kepit Madona, kurse qendra e tij ka qene sheshi *Piazza Vecchia* ne te cilen ka qene pallati vjeter komunal ne periudhen e sundimit Akvilej te patriarkut. Nje-kohesisht eshte ngritur nje mure si shirit per reth murreve. Kjo konture nga shekulli i hershem i mesem me ndertesa te ulta per reth detit, dy rruge te gjata dhe me nje shesh ne qender deri me sot eshte pjesa , dhe formon kallepin baze

urban. Gjat sundimit te Republikes se Venedikut qyteti ka filluar te zgjerohet edhe jasht dyerve toksore te qytetit Porta campo kah zona e Limanit (sheshi i sotshem Tartini) dhe pjertesise se rafshnaltes mbi ate. Ne fillim te shekullit 14dhjet ne pjesen e mbrendshme te limanit (mandrač/mandracchio), kundrejt kishes se Shen Pjetrit (e ngritur ne v. 1272) jane ndertuar pallatet te reja komunale dhe ndertesa tjera te rendesishme afer kesaj : fontico, loggia dhe pallati i pare. Piranin si e njofim sot eshte rezultat i ndertimeve te familjeve te njohura te cilat e kane treguar poziten e tyre shoqerore dhe lartesine duke ndertuar shtepi dhe pallate me dritare te dekoruara ne menyre te begatshme dhe portaleve, per te cilat mund te mburemi edhe sot ne keto disa shtepi.

Kur ka filluar te zgjerohet kah pjesa tokesore qyteti eshte i rethuar me shume ndertesa duke i adaptuar dhe kvartet e reja te qytetit sikur se ka qene Marciane te cilat jane zgjeruar jasht ketyre murreve. Pjesa e pare dhe e dyt e murreve gradualisht jane rekonstruktuar ne strukturat ndertimore, mirpo monumentalisht murret e treta dhe te katerta jane ndertuar ndermjet viteve 1470-1534 ne pjesen repise *Mogorona* te cilat edhe sot formojne nje konture karakteristike te qytetit. Jane ruajtur shtat dyer te qytetit: Porga Muglia (shekulli 13,) Porta Campo (shekulli 15), Porta Dolfin (1483), Prima Porta di Raspo, Seconda Porta di Raspo, Porta Marziana, porta San Gigorgio.

Aktivitetet e begatshme te ndertimtarise ne shekullin 16. e kane mbajtur begatin e qytetit. Kisha e Shen Jurja me themel eshte rindertuar ne mese viteve 1590 dhe 1637. Eshte ndertuar pagezimorja tet kendeshe e Shen Gjonit Pagezues e cila i ka mbajtur disa elemente te ndertimtarise se vjeter sikur se ka qene bunari i pagezimit nga koha e vjeter Romake. Kuvendi i Franqeskanve me oborin kater kendesh te Manastirit gjithashtu eshte mjaft i rethuar. Perveq ndertesave sakrale, qyteti gjat shekullit 17dhjet eshte pasuruar me disa ndertesa

private dhe profane te cilat kane karakteristikat te stilit te Renesanses dhe Barokut. Ne kete periudh qyteti eshte zgjeruar dhe zhvilluar sidomos ne pjesen reth detit afer Limanit *Magnarolla*, dhe jasht murreve te qytetit ku është zhvilluar nje kvart i ri te qytetit Borgo.

Pas shpalljes se limanit te Trijestes si te lire ne v. 1719 ritja e madhe ekonomike ka perfshire edhe Piranin i cili ka qene pak me larg duke inicuar edhe ndertimin e shume ndertesave monumentale neoklasike ne mese te pjeses se brendshme te limanit. Formen definitive qyteti e mere pas mbushjes se limanit te mbrendshem keshtu qe eshte formuar nje siperfaqe per shesh te qytetit te zgjeruar me kuvendin madheshtor te Qytetit dhe skulpturen te violinstit te njohur dhe kompozitorit Giuseppe Tartini i lindur ne Piran.

Hovi i ri ekonomik ne shekullin 18 dhe 19 eshte shprehur edhe ne Piran kryesisht ne ndertimin e ndertesave te reja dhe ndertimin e madh te pjeses se jashtme te limanit dhe jasht tij kah lagjeja *Fornace*, si ne veprimtarite tjera arkitektonike.

Salinet (krypore)

Veprimtaria krypore, transporti detar dhe tregetija me kryp kane qene veprimtari me te rendesishme ne Piran prej filimit te hershem te shekullit te mesem qka eshte shprehur edhe ne privilegjet dhe ne detyrat ne lirime dhe tatime ne statutin e pare te qytetit. Pas nenshtrimit te qyteteve te Istres nen pushtetin e Republikes se Venedikut, tregetine dhe distribuimin e krypes e ka mbikqyr nje zyrtar i lartshteteror me pergjegjesi i Venedikut, duke e mbikqyrur monopolin ne tregetin me kryp. Megjithse Kopri e ka mare kryesisht udheheqjen sepse e ka pase poziten e limanit kryesor te mire, tregetija e Piranit ka ardhur ne kontakt me nje siperfaqe te gjere te Evropes dhe Lindjes se Afert. Tregetaret kane aritur

Piran, Statuja e Giuseppe Tartini ne sheshin kryesor

prej Kranjit, Korushkes, Shtajerskes, dhe Krasit dhe Furlanise, prej Holandes dhe prej Turqise.

Kushtet gjeologjike ne prapashpinen e Piranit ne rafshinat e vershuara te Strunjanit, Lucijes dhe Seqovljes, prerqindja e lart e krypes ne gjirin e Triestes, kushtet klimatike (dite te shumta me djell, dhe erera detare) kane qene kushte shume te mira per ndertimin e kryporeve.

Kultivimi tradicional ka mare nje hove te ri kah fundi i shekulli 14dhjet kur eshte kultivuar edhe nje siperfaqe e lart prej mikroorganizmave , algave, sadrit dhe baltes se krypur e quajtur *petola* me ndihmen e sejciles eshte prodhuar krypa e bardhe ngjyr bore ne Piran. Metutje gjat mirebajtjes dimerore jane bere pune neper kanale dhe ne pjeset anesore te tyre si dhe ne magazinat ku eshte pergatitur korja e krypes ku edhe ne kohen e korjes kane jetuar familjet e puntoreve te krypes. Punet ne krypore kane filluar ne muajin Mars kur jane edhe pastruar *canalete*- kanalet reth bazenave per avullim dhe ripertirjen e *petolave* ne digat bregujore, shtepite e posaqme *cavedinima*-me te vogla se bazenat per kristalizim ne te cilat eshte zhvilluar prodhimi dhe korja e krypes.

Qytetaret e Piranes si edhe ardhacaket nga vendbanimet e aferta kane filluar sezonin e korjes (mbledhjes) me migrime masive ne krypore me daten 23.prill ne ditin e Shen Juraj , mbrojtetit te qyteti. Sezona eshte kryer ne festen e Shen Bartolomejit me 24. Gusht kur mbledhsit e krypes jane kethyer ne shtepit e tyre pas meshes falenderuese.

Migrimi tradicional i banoreve i familjeve te kryptarve me von ka mbaruar per shkak te modernizimit te prodhimit nen administrimin Austrijak. Germadhat e shtepive te kryptarve ne pjesen e leshuar te kryptores se sheqovljes edhe sot na perkujton per nje jete shume shekullore duke i dhene

Sečovlje-Fontanigge,
mulliri me pompe uji

nje karakteristik pejsazhit dhe karakteristikat te njohjes . Muzeumi i krypores e ka ruajtur dhe perseritur prodhimin e paster teknologjik te krypes sipas tradites Venedikase nga siperfaqet burimore te fushat e gjelpta, menyren burimore te prodhimit , si dhe magazinimin ne shtepit e renovuara te kryptarve. Ne pjesen e kryporeve te seqovljes te quajtura Lera dhe ne Strunjan fillimi i shekullit 20 ka ndikuar ne modernizimin e prodhimit me redistribucionin e bazenave me pompa motorike dhe transportin sikur se behet ne teknologjine e xehtarise edhe pse prodhimi i krypes edhe metutje bazohet ne materijalet tradicionale , prej *cavedinave* te perpunuara nga balta e krypes deri te korja siperfaqesore petole. Krypa prodhohet ekskluzivisht me ndihmen e djellit, frymes dhe ujit te detit. Shume prodhime sikur se lulja e krypes dhe *aqua madre* (qelizat e koncentruara shume lart) jane prodhimet me te mira ne industrine e krypes.

Ekosistem

Kjo siperfaqe e krypores ne Strunjan dhe Seqovlje posaqem jane te mbrojtura si park natyror me qene se aty jane vendosur shume bime dhe kafsh te ralla te cilat jane ne rezik per eliminim. Me fjal te tjera ekosistemi krypor tipik eshte formuar me ndikimin afatgjat njerzor. Ne strunjan posaqem i japin nje karakteristike arkut shkembri bregedetar qe bibe mbi pjesen zalore te detit, kurse ne Seqovlje ne pjesen e leshuar shtrihet keneta me nje pejzazh te jashtazkonshem dhe vlere ekologjike. Ne krypore riten edhe bimet halofile lloje te cilave ju nevojitet krypa shume e koncentruar, pjeserisht mund te shifen edhe barnishtet e verteta halofile kurse shkembinjat e kanaleve krypore dhe digat e bazenave dhe mbrojtja jane te vegjetuara per habitatin karakteristik e cila mundeson nje qerdhe te mire disa lloj bletave, per shembull

Sečovlje-Fontanigge,
Cavedini – fushat e krypes

bletes krypore (*Pseudapis bispinosa*) dhe per shume lloje te insekteve qe hajn bime. Ne kete kalam eshte gjinkalla (*Caliscelis wallengreni*), dhe nje prej sisoreve me te vogel ne bote rotkva shkurtabiqe (*Suncus etruscus*), hardhuca bregdetare (*Lacerta sicula*) dhe lakuriqi me vesh te mbreht (*Myotis blythi*). Bazenat e gjelber jane stacione ku gaforet krypengeres (*Artemia salina*), kurse vendet jo te thela jane shtepi e shume haltheve ngrerese, gaforeve , guacave dhe nje peshku te vogel me vija i quajtur vetullor(*Cyprinodon fasciatus*). Ne kete vend jane te vendosura edhe perafersisht

treqin lloj shpend disa prej te cilave kane strofula edhe neper krypore, ne mese te tyre mundet te shiqohet edhe qafka e vogel e bardh (*Egretta garzetta*), simbol i parkut natyror te Seqovljes. Kryporet e Piranit jane rezultat i punes se njerzve dhe tradites njemi vjeqare. Prej shume kryporve ne pjesen veriore te Adriatikut vetem ato ne Strunjan dhe Seqovlje jane ruajtur ne formen burimore dhe prodhimin. Ato nuk jane vetem permendore historike, ekonomike , teknike , estetike dhe te pejzashit por perfaqesojne nje shembull te trashegimise te zhytur ne jeten bashkohore.

EUFRAZIJANA NË POREČ

Katedrala e ipeshkvit Eufrazia

Parentiumi Romak, sot Poreč, e kane themeluar Romaket ne gadishullin i cili shume heret ka qene pak i banueshem. Qyteti i vogel Romak e ka pas nje rrjet te regullt te rrugeve katerkendeshe , karda dhe dekumana (rruget kryesore te stilit Romak , karda e ka pas orijentimin prej verijut kah jugu, kurse dekumana ka pas orijentimin prej lindjes ne perendim)te cilat ja kane dhene formen e bloqeve te banesave dhe ndertesave publike. Forumi ka qene ne majen e gadishullit, kurse ne anen verijore ne shekullin e tret eshte formuar nje strukture-nderlidhje e Kristijanizmit te hershem ne shekullin IV e ka fituar formen e nje kiske publike. Ipeshkvit i Porecit Eufrazije me temelj e ka renovuar ne shekullin e 6 nderlidhjen e atëhershme te Katedrales dhe baziliken e madhe e ka furnizuar me mozaqe luksoze te murrit .

Poreč, Bazilika e Eufrazjanit, shiqimi prej se larti

Nderlidhja e bazilikës Eufrazijeve është e regjistruar në listën e trashëgimisë botërore të UNESCO-s në v. 1997. Procedura e argumentimit të shkaqeve për qka Eufrazijana e zene një vend të posaqem në mes të permendoreve botërore të llojit të njëjtë dhe periudhës së njëjtë ka qene shumë afatgjat. Nuk ka qene punë e rende të pershkruet Katedrala e Poreçit po ka qene e nevojshme të bindet dhe arsyetohet për qka është ajo e veqant. Rendesija e permendores nuk është vetëm në vlerën e saj estetike, e cila përjetohet gjat shiqimit por edhe

në teresin e vlerave të dokumentuara historike nga sejcili detalj, kurse valorizimi modern i permendoreve kujdeset edhe për atë që krejt strukturat, duke i përfshirë edhe ato që nuk shiften (si janë edhe materialet e mbrendshëm të murreve, themelet shtresat e murrin, mbeturinat arkeologjike tragjet a fazes së ndertimit...) kanë një vlerë shkencore dhe dokumentuese. Kesaj duhet shtuar dhe mënyrën e shfrytëzimit të permendoreve i cili edhe sot është në harmoni me qëllimin kryesor dhe burimor.

Poreč, Bazilika e Eufrazijanit, mozaiku absidal

Perpara Eufrazijes

Para se të ndërtohet Eufrazija kanë egzistuar me së paku dy faza të ndërtesave të Kristianizmit të hershëm në të njëjtin vend. Kisha e parë publike rjedh nga shekulli 4 dhe mbeturinat e saj janë rruajtur në veri të bazilikës Eufrazijeve. Ajo ka qene ndërtesë me tri salla katerore jo të barabarta me mozaikë përdhese prej të cilave pjesët janë rruajtur deri më sot. Në mozaikë janë ruajtur disa mbishkrime të donatorve të cilët flasin se sa disa besimtarë të zotit kanë kontribuar në përpunimin e tyre. Pjesa e sallës veriore besohet se ka shërby si pagezimore. Në kishë është hyrë përmes ngushtices në kishë e cila është ndërtuar në pjesën Karda- rruga e cila të qon deri të dyert e qytetit në pjesën veriore. Edhe sot mund të shiqohet lidhja e ngushtë në mes të perberjes urbane Romake dhe pozitës së Katedrales. Kisha me e vjetër e ka zene vendin në kendin e njeres prej pjesës veriore të insulave (tip i ndërtesave Romake qellimi i se ciles ka qene vendosja e qytetareve) të qytetit, në vendin e ndërtesave profane Romake. Historiografija e vjetër e ka interpretuar një pjesë të strukturave të shtëpive Romake si mbeturina të fshehta-sekrete të vendlutjeve kristijane nga shekulli III (domus ecclesiae), krejt këto duke i lidhur me mbishkrimet të cilat i potencion transferimi i trupit të ipeshkvit Maura me qëllimin e të cilit është renovuar kisha e perparme (primitiva ecclesia). Sipas këtyre shpjegimeve të kishesh se fshehur i ka takuar fusha e mozaikëve me një vizatim të peshkut si një simbol sekret i Kristianizmit. Mbishkrimi në të cilën përmendet ipeshkvi Mauro ruhet në bazilikë.

Në mes të shekullit V kisha e parë është renovuar në mënyrë radikale dhe e zmadhuar. Këtë fazë të ndërlidhjes së Katedrales e quajmë paraeufrazijane. Është përbërë nga dy bazilika paralele trevaporshë, bashkarisht të ndara në lokalitetet të vogla dhe me cisternë. Para pjesës së jashtme të dy bazilikave është shtrirë një narteks i gjat me dyshemenë e mozaikëve (motivi ashtit të peshkut). Bazilika e madhe (e jugut) është e har-

Poreč, Bazilika e Eufrazijanit, Atriumi dhe pjesa e perparme e kishës

Poreč,
Bazilika e Eufrazijanit,
kryeqyteti i Bizantit

monizuar me planin grafik te bazilikes se tashme perveq ne pjesen lindore ku mbaron me nje murre te rafsh. Mozaiket e dyshemes Paraeufrazijane jane ruajtur perfundi dyshemes te kishes se sotme (bazilika Eufrazijanit) ne kete shenjtoe ka qene sinthronos-nje bank gjysemharkore per priflerinjet dhe ipeshkvit. Qilimat e mozaqeve Paraeufrazijane mund te shifen pjeserisht permes gavrave te cilat egzistojne ne dyshemen perdhese te kishes se sotme. Bazilika me e vogel Paraeufrazijane eshte ruajtur ne pjeset arkeologjike te vjetra te harkut triumfal dhe fillimin dhe fillimin e deres afer saj. Ne periudhen e hershme te shekullit te mesem kjo kishë ka qene e reduktuar ne nje sipërfaqe te nje vaporit te mesem kurse ne apside eshte vendosur nje sarkofag i madh prej gurrit perfundi shkëmbinjeve te granitit dhe literi i murrit afer ti. Ne fazen e dyt te adaptimit ne shekullin e hershem te mesem apside eshte kufizuar me venjen e tri apsidave te vogla. Gjat shekullit 14dhjet kjo sipërfaqe ka qene e reguluar per sakristi. Ne murre shifen te mbeturat e pikturave te stilit

gotik nga kjo periudh. Struktura se Paraeufrazijanes i takon deri me sot pagezimorja e ruajtur tetaneshe e gropuar me bunarin gjasht anesh te pagezimit. Ne mese te pagzimores dhe bazilikes se madhe ka qene obori- atriumi kurse reth pagzimores ka qene nje kalim i rruges poligonal.

Bazilika (kishë e krishtërimit të lasht) Eufrazijane

Me punen e paldhoshme te ipeshkvit Eufrazije (mesi shekullit 6) i cili në kete pozit të ipeshkvit ne Poreq vjen pas rekonvistes Justinjane te kesaj zone, katedrala eshte renovuar me themel. Bazilika e madhe e ka fituar shenjtoeren e re me apsida , kolonaden dhe dekorimin, eshte ndertuar kapela memorijale, atriumi i ri dhe pallati ipeshkvenor. Bazilika me e vogel dhe pagzimorja kane ngelur te ruajtura ne mese te kesaj strukture ndertimore te re. Ipeshkvi Eufrazije e ka furnizuar baziliken me shtylla te mramorit me kapitele luksoze dhe mobile liturgjike prej mramorit te dobishem. Sidomos bjen ne shiqim serija e kapiteleve te formave te llojllojshme: i korintit me akantusin me thera, ne formen e shportes prizmatike, dyzonal me kafsh fantastike neper kende. Pjesa e literit eshte restauruar ne formen e syzozuar burimore nga fragmentet e ruajtura. Tapa e rethojes se literit eshte e dekoruar me kompozicione simbolike ne te cilat jane shenuar kryqat, monogrami Krishtit brinat e begatise, kaprollet te cilet pin nga kantarosi. Shume pjese te rethojes se literit dhe faltores monumentale janë vendosur ne atrium dhe lapidar. Plastika arkitektonike dhe mobilet tregojne vetit-karakteristikat e skulptures bizantine nga shekulli gjasht dhe me siguri jane formuar ne puntorit gedhendese mbreterore ne greqi, keshtu qe si prodhim i gateshem kane aritur ne Poreq. Ne kendet e arkatures verijore perfektualisht eshte ruajtur dekorimi burimor i realizuar me punen stuko me nje reportoar te pasur gjeometrik dhe motive bimore ne mesin e te cilave jane shpendet dhe brinjet e pasuris. Mbeturinat e stukes nga kjo kohe shifen edhe mbrenda ne dritare ne pjesen perindimore te jashtme.

Poreč, Bazilika e Eufrazijanit,
mozaiku i dyshemes

Poreč, Bazilika e Eufrazijanit, mozaiku i peshkut

Shenjëtorja e re troapsidale ne pergjithesi eshte e mbuluar me nje kompozim mozaikal te madh. Programi ikonografik i apsidave kryesore perbehet nga paraqitja e Krishtit me apostujt ne kendin triumfal, shume medaljona me portretet e shenjtorve ne kendet triumfale si dhe pikturave te mdha ne vet apsiden. Ne kalot eshte paraqitur Krishti te cilin e mban Zoja ne fone, anash janë engjujt dhe shenjterit martir. Ne mbishkrim eshte potencuar Shen Mauro , mbrojtësi i qytetit. Ne percjellje te shenjtorëve dhe engjujve jane paraqitur edhe ipeshkvi Eufrazije me modelin e Bazilikës ne duar , xhakoni (aj qe ndjek nje shkolle fetare per prift) Klaudije dhe djali i tij Eufrazije.

Ne krejt gjerësine e apsidës shtrihet ne kater rende me germa te bardha me prapashpinen e kaltert, nje mbishkrim i madh i cili flet se kete kishë „ nga themeli“ e ka ngritur Ipeshkvi Eufrazije sepse „ tempuli i vjeter“ ka qene duke i prishur dhe pa dekorime.

Ne regjistrin e poshtem jane te renditura paraqitjet e motivit ikonografik (lajmerim i lindjes se Krishtit) dhe Vizitacioneve (vizit qe u behet famullive kishtare), figurat e shen Zaharisë dhe shen Gjonit Pagezues. Me nje kurore te shquar nga stuka mozaiku eshte ndar nga dekoracioni ne pjesen perdhese te apsidës e cila perbehet nga shume hapsira katerore te bera ne tehniken shume ngjyreshe *opus sectile*. Per perpunimin e ketyre jane shfrytezuar pllakat e mramorit dhe gjamit me disa dhjeta ngjyra. Shqiptim te posaqem te drites i japin siperfaqet e mbushura me sedef. Ne pjesen e fundit te apsidës ne menyre complete eshte ruajtur banka burimore e mramorit per prifterinjet me fronin e ipeshkvit. Ne pjesa anesore te apsidave jane ruajtur disa pjese te mozaiqeve ne kalot me paraqitjen e Krishtit i cili i ven uruzat e martirve ne kreret e te shenjteve. Atriumi i Eufrazijanes e ka formen e nje paraleloglami me brinje te barabarta me trekendeshin dhe disa shtylla ne te dy anet. Shtyllat dhe kapitelet jane perpunuar ne menyre te njejt si ato ne bazilik perveq dy shtyllave nga pjesa veriore te cilat jane kopje nga shekulli 19. Nga atriumi shifet pjesa anesore kryesore e bazilikës e cila ne pjesen e siperme te saj ka pase disa paraqitje te mozaiqeve.

Ky shembull i rall i pikturës mozaike ne pjesen e jashtme te ndertesës se kishes eshte prishur mjaft. Nga ky origjinal kane ngelur vetem disa kateror dhe disa gropa prej të cilave ato kane ramun. Meshume te ruajtura eshte pjesa e mozaikut ne fasade e cila eshte e restauruar kah fundi i shekullit 19dhjet. Ne veri te apsidës se bazilikës ndodhet nje ndertes e vogel e cila eshte ndertuar ne kohen e ipeshkvit Eufrazije. Ajo eshte cella trichora, e cila perbehet prej siperfaqes se nderuar ne formen e tre fletave para seciles eshte nje parahymje elipsoide. Besohet se eshte ndertuar si mauzolej. Ne *celli* jane ruajtur pjeset e mozaikut shume ngjyresh nga shekulli gjasht kurse ne siperfaqen e mesme eshte vendosur nje sarkofag i madh prej mramorit –relikvijar nga v. 1247 ne te cilin jane vendosur relikvijet e shenjtorëve te Poreqit mbrojtësit te Maurit dhe Eleuterit.

Pallati Ipeshkvënor

Ipeshkvenorja eshte ndertuar ne veri te atriumit. Ajo eshte nje ndertes nje kateshe me nje sal qendrore te madhe ne katin e pare. Ne pjesen verijore siperfaqet jane te furnizuara me apsida gjysemharkore , prej ti cilave e mesmja eshte mjaft me e madhe. Shume mire eshte e ruajtur ne tere lartësine salla e madhe. Kjo ka qene sall ceremonijale e ipeshkvit Eufrazije nga e cila ky e ka udhehequr diecezen dhe qytetin, nje shembull i jashtzakonshem i organizimit hierarhik dhe siperfaqe te orijentuar. Salla katerkendeshe eshte ndriqar me shume dritare deri te kulmi (ne nje dritare eshte ruajtur edhe nje kalim burimor prej gurri), kurse apsiden e madhe e ndriqon drita nga pes dritare te mdha me posht te vendosura. Eshte ruajtur nje trekendesh qendror-*tribelon*-para hapësdes se madhe. Ndertesa e ipeshkvnise se Poreqit eshte gjithashtu nje rezultat i aktivitetëve ndertimore te ipeshkvit Eufrazije gjat shekullit te 6. Paraqet nje shembull te vetem i ruajtjes se kesaj ndertesë me kete funksion nga fillimi i Kristijanizmit te hershem. Ne pjesen me te vogel te siperfaqes ne ate lindore mund te shifen nderimet te cilet keto siperfaqe

kane perjetuar gjat shekujve : ata janë rindertuar, jane hapur dhe mbyllur gavrat , eshte ndruar materijali i ljerjes se murreve mirpo struktura e murreve burrimore , murreve mbajtse dhe te tjera kryesisht jane ruajtur ne menyre perfekte. Ne salon ne pjesen perendimore eshte ruajtur edhe stuka e barokut dhe nje pikturë nga koha e ipeshkvit Polinesi nga fundi i shekullit 18. Ne ndertesën e restauruar te Ipeshkvnise tani është regulluar muzeumi kishtar. Aty jane ekspozuar permendoret e gurrit dhe gjetjet nga hulumtimet arkeologjike shumevjeqare: shume fragmente burrimore te mozaiqeve te dyshemes tokesore nga shekulli IV dhe i V , pjese te skulpturave nga shekullit 2-6, nje pjese e mozaikut me paraqitjen e peshkut (shenje e Krishtit) e cila rjedh nga dyshemea e bazilikës se pare nga shekulli IV, pjesa e pare e literit e ipeshkvit Eufrazije eshte perpunuar nga mramori me nje reljef simbolik dhe mbishkrim, katedra monolite e ipeshkvit nga shekulli 8 e cila rjedh nga kisha veriore.

Ne katin e pare , ne siperfaqen e dikurshme te rezidences ipeshkvenore nga shekulli 18 jane ekspozuar si gjera te artit te cilat pjeserisht e kane prejardhjen nga katedra, kurse pjeserisht prej kishave te zbrasta ne krejt Poreqin dhe ipeshkvnine e Pulles. Ato jane shenja ne form te kryqit Romane skulpturat e drurit nga periudha gotike dhe renesansa , poliptihu Antonio Vivarini nga v. 1440, pikturë tripjeseshe i Antunit nga Padova nga v. 1529, shembuj te veshjeve liturgjike dhe llojloj gjera te argjentit.

Kompleksi i Eufrazijanes qysh prej shekullit 6 ka perjetuar shume pak nderime. Gjat shekullit te mesem eshte prishur dhe rexuar bazilika me e vogel. Pamja prezbiterijane eufrazijane pjeserisht eshte nderuar ne vitin 1267 kur eshte vendosur tabernakuli kateror i dekoruar me mozaikun. Ne mesin e shekullit 19dhjet bazilika eshte zgjeruar me nje pajkudesi duke jashtuar dy kapela anesore te cilat jane larguar nga ky vend gjat puneve restauruese ne periudhen në mes dy luftërave botërore. Ne formen e cila eshte ruajtur deri me sot ky eshte me siguri kompleksi me i mire i ruajtur i Kristijanizmit te hershem ne bote.

RAVENNA

Krijimtari kulmore e artit mozaik

Ravenna është shpallur nga UNESCO si lokalitet i trashëgimise boterore kur ne vitin 1996 tet permendore nga shekulli 5 dhe 6 jane shtuar ne regjistrin e UNESCO-s si trashëgimi boterore(World Heritage List). Permendoret e kristijanizmit te hershem te Ravennes konsiderohen si pasuri boterore nga aresyet e shenuara me posht: „Lokalitetet kane nje vlere jashtzakonisht univerzale per shkak te shkathetise kulmore te artit mozaik ne keto permendore si dhe nga deshmija per artin dhe lidhjet fetare dhe kontaktet ne kohen shume te rendesishme te historise kulturore Europijane“.

Ravenna, Mauzoleji i Teodoricus

Ravenna,
Bazilika San Vitale

Bazilika (katedrala) San Vitale

Bazilika nga shekulli 6. perfaqeson nje prej permendoreve me te rendesishme te artit te Kristijanizmit te hershem ne Itali. Ndertimi ka filluar gjat sundimit te Goteve ne kohen e i peshkvit Ecclesiusa te v.527 kurse eshte kryer pas rekonvistes(permiresimit) ipeshkvi Maksimijan, i cili e ka bekuar me 17. maj.548 eshte prezent ndikimi i lindjes: bazilika nuk ka tre anije vetem ka nje baze tetkendeshe me nje kupoll te madhe. Kjo rjedh boterore e quditshme eshte sipas menyres dhe guximit te konstrukcionit dhe roli dekorative i mozaikut qe plotesohen bashkarisht.

Ne brendesine e bazilikes shiqimi ne lartesi terhjek vemendjen e dokoracioneve madheshtore te mozaikve ne apsid dhe paraqitje te bashkeshortit mbreteror Justinijana dhe Teodori ,sunduesit te Mbreterise Bizantine me pallatin e tyre mbreteror. Ne asnje tekst tjetër letrar dhe ne asnje mozaik tjetër ne terësin e mbreterise Justinjane dhe Teodorijane nuk eshte realizuar nje stil i perkryer i bashkuar me madherine –ngritjen e mendimit politik dhe fetar si ne ciklusin e mozaikut ne absid ne baziliken e shenjët San Vitale.

Madherimi i sundimit mbreteror i tyre nuk eshte kufizuar vetem ne dy fusha me Justinijanen dhe Teodoren. Ne kendin e absides eshte bashkuar dimensionin politik dhe fetar.

Ne kete shenjetore eshte treguar nje kohezjon i mbreterise dhe Kishes, si dhe mbreterise dhe prifterise , kurse mbi kendin e absides ndermjet qyteteve simbolike Jeruzalemit dhe Betlehemit djelli simbolik ka ne qender germen Alfa, ideologjikisht duke e thirur Krishtin krijusin e kozmosit dhe gjithesisë historike.

Mauzolej Galle Placidije

Struktura dhe pamjet ne mauzolejun e mbretereshes Galle Placidije na perkujton ne jeten dhe vdekjen e nje princeze mbreterore nga shekullit 5. e cila eshte thellesisht e perzijer ne historine mbreterore te babait te saj Teodoric i Madh.

Si vajze, motra, bashkeshortja dhe nena e mbreterve Galla Placidija ka sunduar mbreterine perendimore Romake. Ne mesin e shekullit 5. ka urdheruar ndertimin e ketij mauzoleju te vogel. Pjesa e jashtme e saj eshte modeste ne krahasim me dekorimin e mbrendeshem madheshtor. Shume huje ne kupoll lejne nje shenje te thell ne fantazine dhe senzibilitetin e vizituesve te Ravennes.

Sipas planit grafik me nje humbje, perfundimit te kulmit dhe formes se jashtme modeste i perngjan mauzolejve te medha pagane, mbrendesija e ketij mauzoleji eshte e mbuluar me simbole kristijane te pavdekshmerise dhe jetes se amshueshme. Per Gallo Placidi lavdija e mbreterise Romake Kristijane eshte prezentuar ne form te kryqit, prandaj edhe mauzoleji e ka formen e kryqit Latin qka eshte edhe simbol qendror i mozaikut ne qender te qemerit. Ky eshte kryqi qjellor qe ndriqon ne mese te yjeve ne qiell, qiellin e shpetimit, ne qiellin e Zotit mbreteror. Qemeri i parajses ne hyrjen e madhe me simbole te drites tregon motivin kryesor te konceptit kuptimor te ipeshkvit te Ravennes Peter Krizogola dhe Galla Placidi ne lidhje me rrugen e kristijaneve deri te amshimi i merituar.

Mauzoleji i Galla Placidia, pjesa e mbrendeshme

Pagezimorija Neonijane (katolike)

Pagzimorja është një permendore e kristijanizmit të hershem në Ravenne. Është ndërtuar sipas urdhrit të ipeshkvit Neon në gjysmën e dytë të shekullit të 4. Mbrendësia është e dekoruar me mozaikë të ndriqeshme që kanë tragje të ndikimit romako-helenian. Posaqem janë të rendeshishëm ciklusi i mozaikëve i pasuruar me punime të bera me stuko që tregojnë gjashtëmbdhjetë Profet: katër të mëdhej dhe dymbdhjetë Profet më të vegjël. Me këto godin të Ravennes sipas persoseshmerisë së Mozaikëve dhe ruajtjes së strukturës nuk mund të krahasohet asnjë tjetër pagzimorë e kristijanizmit të hershem. Mozaikët janë të ndarë në tri shirita. Në pjesën qendrore është treguar pagezimi i Krishtit në lumin Jordan, kurse shiriti qendror tregon dy kolona të Apostujve me Pjetrin dhe Palin në krye, kurse në të tretën janë treguar etimasia (fron i zbraste i cili e pret ardhjen e dytë të Krishtit) dhe ulëse të zbraste të vendosura në mbrendësi të arkitekturës së kopshtit e cila simbolizon parajsën qiellore, vendi ku priten shpirtërat në jetën e amshueshme.

Pagezimorja Arijanite

Është ndërtuar kah fundi i shekullit 5. gjat sundimit të Teodorikut kur kulti i Arijanitëve ka qenë religjioni zyrtar i oborit mbreteror, pagzimorja ka bazën tetkëndeshë dhe përmbanë mozaikë të bukura nga kalimi prej shekullit 5 në shekullin e 6. Mozaiku bukur në kupolë tregon pagezimin e Krishtit në lumin Jordan dhe dymbdhjetë Apostujt. Sipas doktrines arianite Krishti ka qenë i Biri i Zotit, por e ka mbajtur natyrën njerzore. Këtu Apostujt ku në duar mbajnë uruza të jetës-lavdisë –fitores si në pagzimorën tjetër, nuk janë ndarë nga shandani i madh (kandelabri) si simbole të dritës, por vetëm me palma që simbolizojnë

Ravenna, Pagezimorja e Arijaniteve, mozaiku në kupolë

jeten. Ne kuptimin arianite ky Krisht i orijentuar kah lindja, krisht i cili behet Zot ne momentin e pagezimit ne Jordan dhe qe e ka bere Zot uji praiskonik, dhe qenja e perseritshme praiskonike ne te cilen fillon shpirti Zotit.

Kapela (kisheza) Ipeshkvnore

Eshte ndertuar si kapel private e ipeshkvit Pjeter II gjat sundimit te Ostrogoteve, e vetmja ndertes fetare e ruajtur e cila i ka takuar pallatit ipeshkvnor. Ikonografija mozaike ne kapel jashtezakonisht eshte interesante. Ipeshkvi ka porositen berjen e dymbedhjet heksametrave mozaiqeve te jashtezakonshme ne atrium duke vendosur ne qender Krishtin Luftetar me kryq ne shpin mbi deren e hyrjes. Glorifikimi i Krishtit figura e te cilit dominon ne te gjitha pjeset e dekorimit mozaik mund te spjegohet si element kunderarianit. Tregimi i Krishtit Luftetar i cili me kembet e shkellet egersiren e herezes arianite eshte akt i akuzes i drejtuar kunder sundimit te athershem politik te mbretit arianit Teodorik. Portreti Evangjelist Apostujve dhe llojloj shenjteve nga lindja , perendimi dhe nga Afrika tregojne nje simbioz te ekumenise katolike te kristijanizmit te hershem nga koha e perparshme- parandarjes barbare dhe arianite. Eshte nje dekorim madheshtor eshte qemeri i paradhomes ne te cilen ne qiellin e art mes rendit te trendafililit dhe zambakut mund te shifen paraqitjet e 99 llojeve te shpendve prej te cilave disa ende jane prezente ne rethinen natyrore te Ravennes.

Bazilika Saint Apollinare Nuovo

Bazilika Sant Apollinare Nuovo burimisht eshte ndertuar ne shekullin 6 si kisha mbreterore e Teodorikut. Historikisht ajo eshte kisha me interesante ne Ravenne pasi qe perfaqeson sintezen mbreterore Ostrogote te Teodorikut dhe mbretise Justiniane. Mozaiket madheshtor ne mbrendesi te kishes perfaqesojne siperfaqe me te madhe te mozaikve te trasheguara nga antika. Lavdia dhe fuqia e mbretit Got eshte paraqitur ne siperfaqet e mdha me pamje te **Palatiumit**, me qytetin Ravennen dhe limanin me qytetin Classe. Teodoriku e ka ngritur kulturen klasike te Greqise dhe Romes duke e bashkangjitur me kulturen Gotike ka dashur te tregoj se fuqija e tij politike dhe mbreterore eshte e bashkuar me fuqine e Krishtit Mbret. Ne sqenen e madhe ne mes te dy dritareve me qfaqjen e 36 figurave te Profeteve, Apostujve , Evangjelistave me kodekset e tyre, librat dhe fletat e mbeshjtellura si rul. Teodoriku e ka legjitimuar autoritetin e kultures se tij dhe pushtetit.

Me vone ipeshkvi Agnello i ka perpunuar mozaiket duke i eliminuar magistratet arianite dhe i ka pershtatur kultures Katolike me kolonen triumfale te shenjteve, Tre Mbreter dhe shenjtaret te cilet ne menyre simbolike i udheheq Shn. Martini dhe Shn.Eufemija per shkak te thirjes shpirterore kunder arianite.

Mauzoleji i Teodorikut

Kjo ndertes eshte pershkruar si enigme sepse asnje her nuk eshte sqaruar, eshte ndertuar ne vitin 520. me urdhrin e mbretit got Teodorik si varez e tij ne afersi te nekropoles barbare. Kjo godin eshte bere ne kompleksitet nga guri i Istres, ka nje form qe i paraqet modelet me te vjetra te

Ravenna, Bazilika Sant'Apollinare Nuovo, me mozaiqe te mbrendeshme

Ravenna, Bazilika
Sant'Apollinare ne Classe

permendoreve te vareze dhe dimensione monumentale te cilat simbolizojne fuqine dhe shpirtin e mbretit Ostrogot. Eshte mbuluar me nje blok guresh te Istres , me siperfaqe prej 10 m, i rende 300 tone,shka qe e perbene njerin nga me te mdhejt prej permendore te gurit ne bote te perdorura si kupole(mbulese e nje ndertese). Kurora prej 12 medaloneve e gdhendur ne te njeitin blok si dhe kupola e ka emrin e kater Evangjelisteve(ungjiltareve) dhe tet Apostoleve. Keto forma na perkujtojne ne kuroren mbreterore si dhe ne helmetin luftarak.Nje shprasti e madhe qe shifet ne blok eshte be gjat vendosjes se gurrit dhe se sigurisht eshte nxjerur nga siperfaqja e pjert. Sipas legjendes kupola ka kersitur(eshte qar) kur ja ka meshuar reja e zotit ne Teodorike i cili ka qene i ulur nen kete gur duke ke mbytur ne vende si denim per krimet e tij , dhe keshtu qe eshte realizu profetizimi (parathanja) e cila e ka parapare vdekjen e tij nga reja.

Mbrendesija e kesaj pjese eshte ndriqar ne menyre diskrete me dritare te vogla njera prej te cilave ka formen e kryqit i cili shiqon ne lindje. Ne katin e siperm eshte sarkofagu purpur(shkembi fort me prejardhje vulkanike) i cili per nje kohe te shkurter ka mundur ti ruaj mbeturinat e vdekjes te Teodorikut te eliminuara gjat kohes se sundimit Bizantin. Dekorimet ne kete varez mbreterore jane eliminuar gjat shekujve.

Bazilika Saint Apollinare in Classe

Bazilika eshte nje prej faltoreve (tempull) me i rendeshishem i kishes se Ravennes, e ndertuar gjat pjeses se pare te shekullit 6.ne vendin dokumentar dhe historike ne themelet e vendit te varosjes se pare te Apollinarit. Mbi varin e ipeshkvit te pare ne ate kohe si i martirizuar ne

pjesen e pare te shekullit te 6. Eshte ndertuar bazilika e vogel –*martyrion*. Burimisht bazilika eshte ndertuar ne bregun e detit Adriatik , mirpo sot ndodhet ne prapavine e Ravennes shume afer te zona e madhe arkeologjike te limanit antik Classe, ku eshte heret e mbuluar selija e flotes Romake. Mbrendesija e bazilikes eshte shume qyditese . Ritmin qe e krijojn 24 shtylla prej mramorit grek te vizatuara ne gjelbrimin e ndjeshem te livadhit mozaik shkelqimit te qengjave shkellqyshmerise se malit te pishave San Apollinarit , ne nje bashkesi arqitektonike dhe dekorative. Perveq kesaj arkitektonike Sant Apollinari in Classe eshte e njohur edhe me mozaiket ne apside(pjese e dal ne murin e spasme te nje kishes qe ka trajten e nje gjysem rethi kungor) dhe sarkofagve nga mramori te ipeshkve gjat ne skaj te anijeve. Qendra e kesaj bazilike sakrale e cila sherben per ceremonin e Euharistise, mere pjese njera prej paraqitjeve teozofike te kristijanizmit te hershem : kryqi i madh simbolike i deftimt te zotit i cili me katroret mozaik e mbulon krejt siperfaqen e absides.

Kryqi i lartësuar i ringjalljes shifet ne qender te vendit dhe e perfaqeson vete Krishtin si person kryesor i deftimt te zotit te cilin duhet kuptuar si simbol Ringjallje, kurse Ringjallja si sakrifice , Euharistija e Qingjit dhe Kryqit: dora zotit e mere sakrificen e euharistise si mesh. Sarkificën e cila ne emer te Kishes, dhe bashkesise se fetarve ja sjell ipeshkvi dhe kjo ndodh ne nje livadh me lule , ne nje vizion idilik te parajsës kurse 12 qingjat nga 6 ne te dy anet shkojn kah bariju i **Apollinarit duke e perfaqesuar** kishen e Ravennes e cila bashk e feston meshen.

SPLIT

Pallati i cili është bërë qytet

Vendbanimi Grek Aspalathos i themeluar ndermjet shekullit 4 dhe 3 para Kr. Në afersi te qytetit Salone i cili ne shekullin e 1. p. Kr. Eshte bere koloni Romake dhe kryeqytet i provinces Dalmacija. Reth vitit 295 mbreti Gaius Aurelius Valerius Diocletianus (i cili ka sunduar prej v. 284-305) ka urdheruar filimin e ndertimit te pallatit te pensionistve afer vendit te tij te lindjes. Ndertesa e ka pase formen e nje kendi te drejt i cili ka perngja nje ndertese me shume kulla nga te tri anet kurse pjesa jugore e kesaj ndertese eshte drejtuar kah deti i hapur dhe eshte e qelur me balkon te futur ne ndertese ndërsa pjesa jugore eshte e hapur me nje balkon te futur ne ndertese me arkada e cila ka zgjatur gjat ter gjatesise. Pallata eshte perbere nga banesa e mbretit, sheshit qendror (Peristil) ndermjet pallatit dhe ruges kryesore ne drejtim lindje-perendim (decumanus) i kushtuar vendit me Mauzoleun, tempull, dhe manfukatures tekstile mbreterore (gynaeceum). Pas vdekjes se Dioklecijanit , Palata ka ngelur ne prone te familjes mbreterore.

Split, Shiqimi prej se larti i limanit

Gradualisht është transformuar në vendbanim i fortifikuar Spalatum i cili ka më shumë të gjitha karakteristikat e qytetit pas ramjes së Salonit në shekullin 7 kur refugjatet janë vendosur në mbrendesi të këtyre mureve. Si pjesë perberse e Mbretërisë Bizantine ka pasë një autonomi të ndryshuar por të rëndësishme politike. Në fillim të hershëm të shekullit të mesëm, shteti kroat (me vone Mbretëria Kroate) e ka përfshirë pjesën qendrore të bregdetit Adriatik dhe prapashpinen e saj kurse qytetet kanë ngelur nën pushtetin Bizantine. Spliti ka qenë shkurt nën sundimin frank, dhe venedikas, dhe në shekullin 11 nën udhëheqjen Kroate. Gjatë shekujve të ardhshëm Spliti më gradualisht karakteristikat Kroate.

Në fillim të shk. 12 Spliti bëhet si komunë e pa varur nën sundimin e mbretërve Ugar. Pallati bëhet shumë e vogël sepse qyteti është zgjeruar kah perëndimi duke e dyfishuar sipërfaqen. Pjesa perëndimore është forcuar me mure të reja kurse sheshi i ri komunal është formuar afër kuvendit të qytetit.

Deri në v.1420 Republika e Venedikut e ka marrë qytetin të cilin e ka sunduar 377 vjet (1420-1797). Autonomia e qytetit është zvogëluar: autoriteti më i madh ka qenë princi i cili ka qenë dashur të jetë me prejardhje nga venediku. Përveq kësaj Spliti është zhvilluar si një qytet-lima në rruget e rëndësishme tregtare kah mërendësia e kontinentit nën sundimin Otoman përmes rrugës në Klis. Ka lulëzuar dhe kultura dhe Spliti ka qenë qendra e literaturës Kroate. Shumë pallate të bukura janë ndërtuar në qytet në këto periudha. Pas sundimit të shkurt të Napoleonit (1806-1813) qyteti ju është ndarë Mbretërisë Austriake në Kongresin e Vienes. Në qytet është investuar shumë gjatë kësaj periudhe. Është renovuar akvadukti Romak, është ngritur edhe penda që mbron qytetin nga valet është ndërtuar hekurudha, janë ndërtuar rruget e reja kurse ndërtimet e vjetra janë eliminuar. Në fund të luftës së I botërore dhe shkatërrimit të Austro-Hungarisë Spliti është bërë limani më kryesor i Jugosllavisë. Gjatë luftës së dytë botërore disa objekte të limanit dhe

disa pjesë të qytetit të vjetër janë demtuar gjatë bombardimit.

Pas vitit 1945 qyteti ka përjetuar një lulëzim të madh ekonomik dhe demografik. Janë themeluar me dhjetra fabrika dhe ndërmarrje kurse popullata e qytetit është trefishuar. Në kohën ndërmjet vitit 1945 dhe 1990 qyteti është transformuar plotësisht dhe është zgjeruar duke e përfshirë krejtësisht gadishullin. Sot Spliti është qyteti i dytë sipas madhësisë në Kroacië dhe qendër ekonomike dhe administrative e Dalmacisë së mesme. Ekonomia e këtij qyteti themelohet kryesisht në turizëm dhe tregëti kurse reformon edhe disa degë të vjetra industriale si ajo e industrisë ushqimore (peshkatarisë, dhe kultivimit të ullirve si dhe vreshtarija) prodhimi i letres, cementit si dhe industria kimike.

Konzervimi i lokaliteteve të trashëgimisë botërore

Pallati i Dioklecianit është kryer në vitin 305 si një sintezë e formës dhe funksionimit të një ville të vonshme antike dhe themeluar castrumit. Konsiderohet një prej ndërtesave të antikës së vonshme arkitektonike duke ju falenderu ruajtjes së gjendjes së pjesëve burimore dhe duke ju falenderu formave të ndryshme arkitektonike në fazë kaluese nga arti klasik në atë të shekullit të mesëm. Pas transformimit në një qytet të shekullit të mesëm, në Pallat janë ngritur shumë ndërtesa të stileve të ndryshme arkitektonike mbrenda murreve mbrojtëse si veper e mjeshtrëve të frymëzuar me këto egzemplare antik, madhështore të ndërtimitarise. Në vitin 1979 qendra historike e Splitit është shpallur lokalitet i trashëgimisë Botërore duke ju falenderuar arkitektures së ruajtur nga të gjitha kohërat por edhe nga fakti edhe më tutje përfaqeson një organizim të gjallë me të gjitha funksionet e qytetit. Mirpo pak është demtuar duke u rritur me shpejtësi në një qytet modern, nën presionin e komercijalizimit të objekteve perdhese, dhe ndërmimit të strukturs së popullatës.

Split, Rekonstrukcioni i pallatit të Dioklecianit nga Hebrardi (1912)

Manifestimi i 1700 vjetorit të Pallatit në dhjetë vjetorin e kalimit në një vjetorin ka qenë një motiv për një renovim të ndërtesave më kryesore historike në Split. Në parime të shumta të konzervatorëve të cilët sot aplikohen duhet të theksohet se: konzervimi ka përparsi mbi atë të restaurimit, shqiptohet sidomos mirë mbajtja dhe rekonstruimi urban i infrastruktures të drejtuara në përmirësimin e kualitetit të jetes mbrenda qendres së qytetit duke i përdorur teknikat tradicionale dhe materiale.

Katedrala Shen Dujmit (mauzoleji i Dioklecianit)

Sypozohet se katedrala e Splitit është me e vjetra në Evropë. Në fillim ka shërbyer si mauzoleji i Dioklecianit por i bashkëngjitet edhe kumbona romake dhe kori (vend në të cilin lutet dhe këndohet breviari) barok. Kjo është një ndërtesë me

e rëndësishme në kompleksin e Pallatit e cila në impresionon me muret e gurit masive me një strukturë të posaqme të kupolës (mbulësë e një ndërtese) e ndërtuar me tullë dhe me dekorimin antik të ruajtur mirë. Njësoj është e vlefshme dhe thesari i pasur me gjera artistike të ruajtura mbrenda nga koha e transformacionit të Mauzoleut në Katedralë në shekullin e 6. Renovimi i pjesëve më të demtuara ka filluar në vitin 1996. Kulmi i Mauzoleut tërësisht është sanuar. Qdo tjetër Romakë përafësisht 500 të gjetura në kulm janë ruajtur dhe renovuar. Si edhe sanimi i kulmit dhe renovimi i jashtëm është kryer duke i shfrytëzuar materialet tradicionale dhe tekniken. Gjendja konstruktive e kores baroke (vend në të cilin lutet dhe këndohet breviari) të shtuara kësaj ndërtesë të vjetër në shekullin 17 është shkatërruar për shkak të themelit të dobët dhe kualitetit të punëve të murit që kanë qenë të dobta. Konstruksioni i sanimit ka filluar me injektimin e themelit kurse muret e themelit janë forcuar me lidhës të shellikut (post tensioned cables). Mërendësia

Split,
Pallati Dioklecianit,
Podrumet

e kores (vend ne te cilin lutet dhe kendohet breviari) eshte renovuar teresisht dhe vemendja eshte kushtuar ne elementet e shkatruara arkitektonike te kohes se barokut. Ka filluar pastrimi laser i pjeses se perparme e cila vazhdon ne pjesen e mbrendeshme te murreve dhe kupoles (mbulesa e kesaj ndertese) e ndertuar me tulla. Ndriqimi i ri e mundeson nje perjetim me kompleks te Katedrales. Shume pune te restaurimit zhvilloen mbrenda Katedrales.

Tempuli i Jupiterit (pagëzimorja)

Njekohesisht me transformimin e Mauzolejit te Dioklecianit ne Katedral te qytetit tempuli i Jupiterit eshte shendruar ne pagezimore. Sot pagzimorja ka nje funksion te kishes njeher ne vit ne festen e Shen Gjon Pagëzuesit. Nga ana tjeter perfaqeson nje prej atrakcioneve me te mdha turistike dhe nje vend me i vizituar ne qytet. Pjesa perfekte e ruajtur e harkut (qemerit dhe tiparet strukturale zgjojne nje kureshtje te arkeologve, historijanve te artit dhe arkitektve ne ter boten.

Pershkak te mungeses se mirembajtjes ne kohen e fundit gjendja e kesaj ndertese eshte keqesuar ne menyre rapide . Gjendja e kulmit trekendesh e pjeses perendimore eshte me alarmante keshtu qe disa bloqe te kurores nga guri te renda ne

Split,
Pallati Dioklecianit, Kisha e
shen Martinit

mese te tre dhe 6 tonelatave jane quar per shkak te korodimit te ferrave (rrethoj, ka reshqitur ne menyre te pjeret kulmi trekendesh dhe eshte kthyer kah pjesa e jashtme). Renovimi i tempulit eshte bere me kombinimi e teknikave tradicionale dhe me perkrahjen moderne te logjistikes. Eshte bere 3-D modeli kompjuterik e analizes strukturale. Per ta ndalur levizjen e metutjeshme te struktures dhe shkatrimin e shpejt te gureve dhe te behet ngarkesa stabile dhe renditja burimore kulmi tregendesh, perendimor dhe nje pjese e kurores se gurrit ka qene dashur te demontohen dhe te renovohen duke shfrytezuar metodat tradicionale dhe te kthehen ne vend. Ferrat e hekurit (shkure gjembore jane nderuar me elemente nga qeliku qe nuk ndryshket dhe jane mbuluar me plumb ne menyre tradicionale. Dekorimet e gedhendura mire te portalit (hyrje kryesore ne kisha) dhe larime ne njeren ane jane pastruar me laser.

Dera e art

Punet ne renovimin e deres se Art hyrjes kryesore ne Pallatin e Dioklecianit kane qene jashtzakonisht te komplikuar, posaqem pershkak te gjendjes se rende strukturore dhe remjes se gurve nga siperfaqja pershkak te kristalizimit te kryprave agresive shkrirese perfundi pjeses se trash te fliqtirave. Renovimi i deres se art ka qene ndermarje e komplikuar pershkak kombinimit te problemeve strukturale dhe vershtirsive te lidhura me pastrimin dhe konzervimin e gurveve. Krejt kjo siperfaqe eshte pastruar me laser i cili me kete rast eshte perdorur per heren e pare ne Kroaci. Murret e injektuara me gelqere, bloqet e demtuara te gurrit jane nderuar me te reja kurse struktura e siperme e cila pershkak te shtremberimit perpara ka shkaktuar plasaritje ne pjesen e jashtme dhe eshte perforcuar me lidhse metalike.

Split,
Pallati Dioklecianit, Peristili

Peristil

Renovimi i sheshit kryesor të Palletes së Dioklecianit ka filluar me aktivitete të pastrimit ku kanë filluar edhe ndërmarrjet e komplikuar të cilat kanë përfshirë edhe konsolidimin strukturale, ndreqjen dhe konzervimin e gurëve dhe materialeve të tjera. Në këtë mënyrë esencialisht është ngadalsuar procesi i shkatërrimit. Shmangija me laser i një

shtresë të ndotur ka mundësuar aftësinë arkitektonike dhe dekorimin. Vlerën historike të lokalitetit e ka ngritur edhe zbulimi deri athere të dhenave të fshehura për materialet burimore dhe historike të ndërtimit. Projekti peristil ka qenë një shansë e shkelqyer për shumë restaurator të rij për njohjen dhe absorbimin e përvojave praktike në aplikimin e teknikave më të reja të pastrimit dhe restaurimit të gurëve.

Split, Pallati Dioklecianit, Peristili
dhe kumbonari

Infrastruktura e qytetit dhe planifikimi

Me rastin e renovimit të përmendur të rëndësishme është tentuar që të punohet në renovimin e infrastrukurës dhe pamjes së përgjithshme të thelbit historik. Pastrimi i sipërfaqes së gurit është një pyetje shumë e rëndësishme dhe ka filluar programi i përhershëm i fshirjes së grafitëve. Pas heqjes së këtyre shenjave të cilat e kanë demtuar pjesën e sipërfaqes të ndërtesave të vjetra dhe e kanë shëmtuar pamjen e përgjithshme historike të qendrës është futur një sistem i ri i informimit dhe i prezentimit. Përveq se kjo ka kontribuar për gjëndshmerinë dhe informimin e vizitorëve shenjat e reja e kanë ndryshuar mënyrën të cilën banorët lokalë e përjetojnë këto ndërtesa të vjetra të cilat përpara kanë qenë jashtëqytet dhe kanë qenë kryesisht të panjohura.

Thelbi (qendra) historike e Splitit pjesë e banueshme gjat shekullit 17 është gërbëtur me llojllojë infrastrukture dhe të vjetra të pjesërisht të hulumtuara me kanalizimin e konstruktuar me kube nga koha Romake të mbushura me një shtresë të mbeturirave organike. Ndreqja dhe mirëmbajtja e plakave të gurit zhvillohet njëkohsisht edhe me renovimin e kanalizimit dhe infrastrukurës tjetër.

Është bërë plani i mundësimit me të lehtë për hyrje në sipërfaqe publike dhe ndërtesave më të rëndësishme historike. Përveq kësaj është kryer edhe projekti i Planit të udhëheqjes për të cilin momentalisht diskutohet me qëllim të përmirësimit të koordinimit të pjestarëve përgjegjës të aktiviteteve të ndërmara në thelbin e qytetit të vjetër. Me plan parashikohet një model i ri i udhëheqjes për të u përsosur dhe përparuar planifikimi dhe koordinimi i aktiviteteve të drejtuara për përmirësimin kualitativ të jetës së qytetarëve të qytetit dhe ekonomisë, dhe garancioni i mbrojtjes afatgjate të vlerave kulturore të kësaj sipërfaqe.

Udheheqes te aktiviteve projektuese

Vladimir TORBICA

Koordinatori te aktiviteve projektuese

Sandra ILIQ

Iva ŠEGOTA

Editori-botuesi

Prefektura e Istres – Regione istriana

Per editorin-botuesin

STUDIO SONDA d.o.o. – Jelena Šimunović, Sean Poropat

Autoret e tekstit

Hyrja – Robert Matijašić

Partneret e projektit

Redaktor i tekstit:

Robert Matijašić

Redaktore e grafikes

Studio Sonda d.o.o. - Tina Erman

Fotografit

Partneret e projektit, Archivio fotografico della Provincia do Ferrara, Hassan Abdelghani, Gianluca Baronchelli, Luca Gavagna, Alket Islami, Stevan Kordić, Goran Lizdek, Goran Nikšić, Ubald Trkoczy, Ante Verzotti

Perkthimi ne gjuhen shqipe dhe lektirimi

Anton Lumezi

Realizimi

STUDIO SONDA d.o.o., Vižinada

Aktivitetet projektuese i ka zbatuar Prefektura e Istres – Regione istriana ne bashkepunim me partneret:

Grad Dubrovnik - partner udheheqes

Grad Split

Provincia di Ferrara

Comune di Ravenna – Museo d'arte della città

Comune di Alberobello

Fondazione Aquileia

Univerza na Primorskem - Znanstveno-raziskovalno središče

Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika

Zyra Administrim Koordinim Butrint

Dimos Kerkyras

Bashkesin Europiane e perbejne 28 vende anetare te cilat kane vendosur hap pas hapi te i lidhin diturit e tyrë, resurset dhe fatet. Ne kontinuitet gjat kohes se zgjerimit ne zgjatje prej 50 vitesh e kane krijuar nje zone stabiliteti, demokracije dhe zhvillimit permbajtesor, duke ruajtur llojllojshmerine kulturore, tolerancen dhe lirit personale. Bashkesija Europiane është dedikuar qe të i shperndaj te ariturat e saja dhe vlerat e saja shteteve dhe popujve jasht kufireve te saja.

KONTAKT: PREFEKTURA E ISTRES

Dega administrative per kulture

Vladimir Torbica

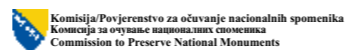
Novigrad, Rruga Mlinska 4b

Tel.: +385 52 742 330

Fax: +385 52 742 332

e-mail: kultura@istra-istria.hr

www.istra-istria.hr

www.expoaus.org

Projekti është i sfinansuar
me mjetet e bashkësisë Europiane,
Instrument për ndihmën
paraprake

GRAD DUBROVNIK

CENTAR ZA
KONZERVACIJU I
ARHEOLOGIJU
CRNE GORE

Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika
Komисија за очување националних споменика
Commission to Preserve National Monuments

